

# DÂRULFÜNÛN TARİHÇESİNE GİRİŞ

## İlk İki Teşebbüs\*

### EKMELEDDİN İHSANOĞLU\*\*

Türkiye’de Dârulfünûn kurma teşebbüsleri ondokuzuncu asrın ortalarına doğru başlamıştır. Ondokuzuncu asrın başlarından itibaren Osmanlılarda görülen, bilimde doğudan batıya yöneliş ve bilim ve eğitim anlayışında meydana gelen değişmeler, Tanzimat döneminde Medrese dışında, yeni bir yüksek eğitim müessesesinin kurulması yolunda böyle bir teşebbüsün doğmasına vesile olmuştur.

Bu müesseseye “Dârulfünûn” adının verilmesinin sebepleri şimdiye kadar tam olarak açıklanamamıştır. “Fenler evi” mânâsına gelen darülfünûnun o günün şartlarında medreseden ayrı bir müessese olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymak için bu ad verilmiş olmalıdır. Arapça lûgatlerde hâl, çeşit, hile, aldatma, oyalama, zahmet ve süsleme mânâsına gelen “Fen” kelimesi İslâm âlimleri tarafından “İlim” mânâsında da kullanılmıştır. Geç devir Arap edebiyatında “fen” kelimesi bir bilimin ayrıldığı dal, çoğulu “fünûn” değişik bilim dalları mânâsında da kullanılmıştır. Osmanlılarda fen kelimesi ise cins, tür, hâl, bilim dalı gibi Arapça ve Farsçadan intikal eden mânâları ihtiva ettiği gibi, ondokuzuncu asırda müşahede, deney ve isbata dayalı bilimlere denilmeye başlanmıştır. İşte fen kelimesinin çoğulu olan “Fünûn” kelimesi, o dönemin literatüründe her zaman “ulûm ve funûn” terkinde kullanılırken “ulûm” (yani ilimler, daha çok dinî ilimler) kelimesinden ayırdedilmiş ve Dârulfünûn terkinde yalnız kullanılmıştır. Bu da, müessesenin daha çok “fen” kelimesiyle eş anlamlı olarak yeni tip Batı kaynaklı bilimlerin eğitiminin yapılacağı bir eğitim müessesesi şeklinde düşünüldüğünü göstermektedir.

Tespitlerimize göre dârulfünûn fikri, Tanzimat döneminde başlayan halkın eğitimi meselesi içerisinde ele alınıp gelişmiştir. Daha çok her türlü ilmin okutulduğu bir müessese olarak düşünülmüştür. İlk kuruluşunda

\* Bu yazının hazırlanmasında değerli katkıları olan Mustafa Kaçar ve diğer mesai arkadaşlarıma teşekkürlerimi ifade etmek isterim..

\*\* Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Genel Direktörü ve İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü Başkanı.

tam bir belirsizlik içinde bulunan Dârulfünûn'un bir nizamnamesi dahi bulunmamaktadır. Kuruluş döneminde devlet ve bilim adamlarının Dârulfünûnunun ne olduğu hakkında tam bir fikre sahip oldukları söylene-  
mez. Tanzimat öncesinde kurulmuş olan modern eğitim kurumlarından Mühendishaneler, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiyenin kuruluş he-  
def ve maksatları açık olarak belirtilmesine rağmen, Dârulfünûn kurulur-  
ken hedefinin ne olduğu net ve açık bir şekilde görülmemektedir.

Dârulfünûn her ne kadar batı etkisiyle ortaya çıkmış bir fikir ise de, kuruluşu ve faaliyetleri Osmanlının o dönemdeki kendine has uslûbuyla gelişmiş ve bir kaç başarısız teşebbüsten sonra, nihayet 1900 yılında İst-  
anbul Üniversitesinin temelini oluşturan "Dârulfünûn-i Şahane"nin kurul-  
masıyla başarıya ulaşmıştır.

Bu yazıda, Dârulfünûn kurma teşebbüslerini Tanzimat dönemi ile (1839-1876) sınırlandırmış bulunuyoruz. Dolayısıyla Birinci Meşrutiyet döneminde Galatasaray Sultanisi dahilinde kurulan Dârulfünûn-ı Sultânî, ayrı bir makale konusu olduğundan bu makalemize dahil edilmemiştir.

Bu konuda daha önce yapılan çalışmalar arasında, özellikle Mehmed Ali Aynî Efendi'nin *Dârulfünûn Tarihi* adlı eseriyle Osman Nuri Ergin'in ve Faik Reşit Unat'ın Türk maarif tarihi ile ilgili eserlerinde ve ondoku-  
zuncu asrın kültür tarihini inceleyen Niyaz Berkes'in *The Development of Secularism in Turkey* adlı eserinde yer alan darulfünûn bahislerini zikredebiliriz. Bunlardan başka Tanzimat devri ricalinin biyografilerini hazırlayan bazı yazarlar da kısmen bu konuya temas etmekte, eksik ve sistemli olmayan bilgiler vermektedirler. Dönemin gazetelerinden ve arşiv belgelerinden azamî ölçüde istifade ile hazırlanan bu araştırmamızda, Dârulfünûn kur-  
ma teşebbüslerine, gelişmesine, faaliyetlerine ve bu müessesenin kurulma-  
sının arkasındaki zihniyete ışık tutmaya çalışacağız.

## BİRİNCİ DÂRULFÜNÛN KURMA TEŞEBBÛSÜ

Tanzimat döneminde ele alınan kamu eğitimi (terbiye-i amme) ve Avrupa biliminin alınması hususu ile padişahın bizzat ilgilendiği görülmektedir. Sultan Abdülmecid'in ileride üzerinde duracağımız bir nutkunda, amme eğitiminin devletin temeli hükmüne girmiş olduğu şeklindeki ifadesi<sup>1</sup>, devletin o dönemde bu konuyu hangi boyutlarda ele almış olduğunu iza-  
ha kâfidir.

<sup>1</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 303, 27 Recep 1262, s. 2, st. 2.

Sultan İkinci Mahmud devrinde başlayan eğitimde modernleşme hareketi Abdülmecid devrinde de devam etmiştir. Genç yaşta tahta geçen Sultan Abdülmecid babasının tam bir takipçisi olmuştur. Ocak 1845 (Muharrem 1261) tarihinde Meclis-i Vâlâ'yı ziyaretinde okunan hatt-ı şerifinde, Sultan Abdülmecid, memleketin imarı için alınması gereken ıslahat tedbirlerini - vezirlerini sert bir dille ikaz ederek - ortaya koymuştur. Bu hatt-ı şerif devletin ekonomik, siyasî ve kültürel tarihi bakımından çok önemli bir belgedir.

Sultan Abdülmecid öncelikle “sivil ıslahat için, ne yapılması icab ediyorsa bütün vükelânın tek bir düşünce etrafında birleşerek müzakere ve mütalaa etmelerini” istemektedir. Daha sonra bu meramin, arzu edilen seviyeye gelebilmesinin, her hususta cehaletin ortadan kaldırılmasına bağlı olması sebebiyle, “ilim ve fenlerin menbaı ve sanayinin kaynağı olacak mekteplerin icadı ve inşası ilk işlerinden addolunduğundan, memleketin münasib mahallerine kurulması gereken mekteplerin tanzim edilmesini ve halk eğitiminin çaresine bakılmasını” emretmiştir<sup>2</sup>.

Bu belge bize, memleketin imarı ve halkın refahı için, halkın eğitilmesine devlet tarafından verilen önemi göstermektedir. Padişahın bu sert tutumu karşısında devlet mekanizması, halk eğitimi konusunda harekete geçmiştir.

Meclis-i Vâlâ, eğitim işlerini düzenlemek üzere, Mart 1845'te ulemâ, asker ve bürokrat sınıfından seçilecek kimselerden *Meclis-i Muvakkat* adında, geçici bir Maarif Meclisi kurulmasını kararlaştırmıştır. Geçici Maarif Meclisinin kuruluş maksadı, belirtilen temel prensipler çerçevesinde gerekli eğitim planlamalarını yapmaktır. Bu prensiplerden birincisi “her ferдин öncelikle zarûrî olan dinî farizalarını öğrenip kendi işlerinde başkasına muhtaç olmayacak derecede tahsil görmesi” olarak telâkki edilen temel eğitimidir. Diğerleri ise, ferдин, akıl ve hikmet'in icabı olan, faydalı ilim ve fenleri kazanması, faziletli, terbiyeli ve malumâtlı olması için verilen eğitimidir. Yine bu çerçeve dahilinde Geçici Maarif Meclisi ilk iş olarak mahalle mekteplerinin yeniden düzenlenmesiyle vazifelendirilmiştir. Görüldüğü gibi Geçici Maarif Meclisinin vazifeleri arasında Dârulfünûn adı altında ayrı bir eğitim müessesenin kurulması fikri bulunmamaktadır. Bu Meclis, 13 Mart 1845 (4 Rebiülevvel 1261)den itibaren Bâb-ı Alî'de kendisine tah-

<sup>2</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 280, 12 Muharrem 1261, s. 1, st. 1-2; Ahmed Lütü Efendi, *Tarih-i Lütü*, Neşr. Abdurrahman Şeref, c. 8, Dersaadet 1328, s. 9-10.



sis olunan bir odada haftada iki gün toplanarak faaliyetlerine başlamıştır<sup>3</sup>. Yaklaşık onbir aylık çalışmaları neticesinde Meclis-i Vâlâ'ya takdim ettiği, eğitimin planlanması hakkındaki layihalarında Osmanlı literatüründe ilk defa gördüğümüz *Dârulfünûn* adlı bir eğitim kurumunun tesisi fikri de yer almaktadır<sup>4</sup>.

*Dârulfünûn*'dan Osmanlılarda ilk defa söz edilirken, bununla neyin kastedildiği ve nasıl bir müessese kurulmak istendiği 19 Şubat 1846 (22 Safer 1262) tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatasındaki *Dârulfünûn*'a ait ibareden tam olarak anlaşılammaktadır. Ancak öngörülen ilk hedefin, devlet hizmetini daha iyi bir şekilde yürütecek memur yetiştirmek olduğu açıkça belirtilmektedir. Bu konuda "asıl hakiki murad saltanatın önemli hizmetlerinde kullanılmak üzere eğitilmiş *malûmathı memur* (bendegân) yetiştirmek sureti olduğundan ilk önce adı geçen meclisin (Meclis-i Maarif-i Umumiye) ve meselâ Bab-ı Âli kebetesinden ve başkalarından tertip edilerek Bab-ı Âli'de yahut başka uygun bir mahalde *Dârulfünûn* kurulması yoluna gidilmeli..." denilmektedir<sup>5</sup>. *Dârulfünûn* adı altında yeni bir eğitim kurumunun teşkilinden ilk defa bu şekilde bahsedilmektedir.

Nisan 1846'da Sultan Abdülmecid Rumeli seyahatine çıktığı sırada, *Dârulfünûn*'un kurulmasını emretmiştir. Ayrıca, daimî bir Maarif Meclisi'nin kurulması hususunda çalışmaların başlamasını da istemiştir. Yine Meclis-i Vâlâ'nın, 21 Temmuz 1846 (27 Receb 1262) tarihli mazbatasında bütün bu maarif çalışmalarını düzenleyecek ve devamını kontrol edecek ve doğacak her türlü meseleyi müzakere edip bir karara bağlayacak *Meclis-i Maarif-i Umûmiye* adında bir Daimî Maarif Meclisi'nin kurulması ve bu meclisin teşkili, vazife ve azalarının tesbiti ve tayini kararlaştırılmıştır. Bu mazbataya göre Daimî Maarif Meclisi, daha öne kurulmuş olan Geçici Maarif Meclisi'nde hazırlanıp Meclis-i Vâlâ'ya sunulan layihaların uygulamasına memur kılınmıştır. Bu layihalarda ele alınan meseleler üç başlıkta incelenebilir. Birincisi sıbyan mekteplerinin ıslahı, ikincisi rüştiye mekteplerinin yeni bir nizama sokulması ve üçüncü olarak da İstanbul'da bir *Dârulfünûn* kurulmasıdır<sup>6</sup>.

<sup>3</sup> Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliyenin Meclis-i Muvakkat (Geçici Meclis)'in kurulmasına dair kararında: ülkenin imarı, milletin saadet ve refahı, halkın cehaletten kurtarılması gibi tedbirleri içine alan ıslahat programı, *Takvim-i Vekayi*, nr. 283, 4 Rebiülevvel 1261, s. 1, st. 1.

<sup>4</sup> 22 Safer 1262 (19 Şubat 1846) tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası; İrade Dahiliye, nr. 6634.

<sup>5</sup> İrade Dahiliye, nr. 6634.

<sup>6</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 303, 27 Receb 1262 (21 Temmuz 1846), s. 2, st. 2; İrade Dahiliye, nr. 6634; Kenan Akyüz, *Encümen-i Dâniş* Ankara 1975, s. 42-48.



Bu mazbatada Dârulfünûn kavramının biraz daha tekamül ettiği görülmektedir. Zira, Dârulfünûn, malumat ve hüsn-i ahlakça mükemmel olmak isteyen ve bütün ilim ve fenleri okumaya hevesli veya devlet dairelerinde çalışmak isteyen herkese, gerekli bilgileri sağlayan bir kurum olarak düşünülmektedir. Bu Dârulfünûn'da, bütün fen ve ilimlerin okutulacağı, talebelerin gece ve gündüz barınabilecekleri ve çalışabilecekleri belirtilerek bütün bu masrafların Devlet tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır<sup>7</sup>.

Daimî Maarif Meclisi öncelikle, kurulması padişah tarafından emrolunan Dârulfünûn'a talebe yetiştirecek mahalle mekteplerinin (sıbyan ve rüştiye) ıslahına, bu mekteplerin küçük ve büyük olarak iki kısma ayrılmasına, bu iki çeşit mektebin kendi içlerinde sınıflara ayrılmasına, bu mektepleri yerinde teftiş edecek bir müdür ve muavine ihtiyacı olduğuna karar vermiştir.

Mekteplerin ıslahı için yıllık 5000 kese akçe tahsis olunmuştur. Bu paranın bir kısmının da, Dârulfünûn binası tamamlanınca, buraya tayin olunacak hoca ve memurların maaşlarının, alınacak talebenin doyurulması ve giydirilmesi masraflarının karşılanması için Dârulfünûn'a tahsisi gerekeceği belirtilmiştir. Ancak şimdilik sadece, Dârulfünûn'da okutulacak kitapların telif ve tercümesi, satın alınacak kitap, harita ve matematik aletleri için 1000 kese kadar bir paranın hazineden çıkartılması istenmiştir<sup>8</sup>.

Daimî Maarif Meclisi'nin bu mazbatasını Meclis-i Umûmî'de görüşülmüş, Dârulfünûn ve diğer mektepler için ilk safhada sadece 500 kese verilmesi kararlaştırılmıştır<sup>9</sup>.

Bu şekilde kurulması kararlaştırılan Dârulfünûn için Bâb-ı Hümâyûn civarında bulunan eski cephane binası ve bitişiğindeki sultan sarayı arsaları yer olarak gösterilmiş ve bu arsalar üzerinde, geniş, sağlam, güzel ve değerli bir binanın inşası kararlaştırılmıştır. Keşif ve ölçümleri yapılan bu yerin, merkezî olmasına dikkat edilmiştir. Yapılacak binanın içerisinde,

<sup>7</sup> Dârulfünûn kurulması, ilk defa Meclis-i Muvakkat layihalarına dayanarak hazırlanan bu mazbatada zikredilmektedir. Yaptığımız arşiv belgeleri ve gazete taramalarında bu tarihten önce Dârulfünûn'a ait bir işarete rastlanmamıştır. Mazbata için bak İrade Dahiliye, nr. 6634.

<sup>8</sup> 14 Zilkade 1262 tarihli Meclis-i Maarif-i Umûmiye Layihası, İrade Dahiliye, nr. 6634.

<sup>9</sup> 19 Zilkade 1262 tarihli Sadaret arz tezkeresi ve 24 Zilkade 1262 tarihli irade-i seniyye, İrade Dahiliye, nr. 6634.

okutulacak çeşitli ilim ve fenler için ayrı ayrı odalar ve dershaneler, kütüphane, müze ve laboratuvar kurulması, kısaca, binanın bütün teferratıyla tamamlanması planlanmıştır<sup>10</sup>.

Daima Maarif Meclisinde alınan kararlar muvacehesinde, gerek sıbyan ve rüştiye mekteplerinin işlerinin yürütülmesi, gerekse Dârülfünûn'un inşa, nizam ve levazimatının hazırlanmasına nezaret etmek üzere 9 Ocak 1847'de (21 Muharrem 1263) bir Mekatib-i Umûmiye Nezâreti kurulmuştur. Nazırlığına da vakanüvis Esad Efendi getirilmiştir<sup>11</sup>.

Dârülfünûn'un kurulma hazırlıkları devam ederken, Daimî Maarif Meclisi tarafından alınan bir kararla, Encümen-i Daniş, Dârülmaarif binasında geçici olarak 15 Temmuz 1851'de padişahın da hazır bulunduğu, Sadrazam Reşid Paşa'nın, Hayrullah Efendi'nin ve Cevdet Efendi (Paşa)'nın nutuklarıyla açılmıştır. Dârülfünûn'da okutulacak ders kitaplarını hazırlamakla vazifelendirilen Encümen-i Daniş'in kırk dahilî ve ilk açılışında otuzüç yerli ve yabancı haricî üyesi olmasına rağmen kendisinden asıl beklenen ders kitabı hazırlama vazifesini yerine getirememiştir. Zira 1863'te Dârülfünûnda serbest derslere başlanıldığında Encümen-i Daniş'in burada okutulmak üzere tek bir eser dahi hazırlamamış olduğu görülür<sup>12</sup>.

Encümen-i Daniş'in mimarları hiç şüphesiz devrin en önde gelen devlet ve bilim adamları olmuştur. Bir taraftan Ali, Fuad ve Reşid Paşalar diğer taraftan Ahmed Cevdet Paşa ve Hayrullah Efendi bu müessesenin kuruluşunda etkili rol oynamışlardır.

29 Nisan 1857'de (5 Ramazan 1273) ayrı ayrı faaliyette bulunan bu gibi meclis ve nezaretlerin birleştirilerek, hepsinin tek merkezden idaresini sağlamak maksadıyla bir Maarif-i Umûmiye Nezâreti kurulmuştur. Nazırlığına da Meclis-i Âli-i Tanzimat azasından Sami Abdurrahman Paşa (Sami paşa) tayin kılınmıştır<sup>13</sup>.

<sup>10</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 306, 10 Zilkade 1262, s. 1, st. 1.

<sup>11</sup> Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcratı*, Dersaadet 1338, s. 34-35.

<sup>12</sup> Kenan Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, Ankara 1975, s. 42-48; Ahmed Cevdet Paşa, *Terzâkir*, hazırlayan Cavid Baysun, cüz. 40 ve Tetimme, 2. Baskı, Ankara 1986, s. 53-55.

<sup>13</sup> Mahmut Cevat, *a.g.e.*, s. 66.

*Dârulfünûn Binasının İnşası*

Dârulfünûn binasının inşası, 1837'de İstanbul Rus elçilik binasını inşa için gelen İtalyan mimar Gaspare Fossati'ye verilmiştir<sup>14</sup>. 1838-1849 yılları arasında şimdi hâlâ Rus başkonsolosluğu olarak kullanılan binayı yaptığı esnada, Osmanlı Devleti tarafından kendisine bir Dârulfünûn binası inşa etmesi teklif edilmiş ve Kasım 1846'da kendisiyle bunun için bir mukavele yapılmıştır<sup>15</sup>.

14 Kasım 1846 (25 Zilkade 1262) tarihli başka bir kayıttan inşaatın başlamış olduğunu görüyoruz<sup>16</sup>. G. Fossati tarafından başlanılan inşaata daha sonra Mimar Ahmed Efendi devam etmiş<sup>17</sup> ve Dârulfünûn binasının inşaatı daha uzun yıllar sürmüştür.

Ağustos 1861 (Safer 1278) tarihinde binanın ikinci ve üçüncü katları tamamlanmıştır<sup>18</sup>. İnşası devam etmekte olan üç katlı ve 125 odalı bu büyük binanın Dârulfünûn'un ihtiyacından fazla olduğunu düşünen bazı nezaretlerin bu binaya yerleşmeyi veyahut bir kısmına el koymayı düşündükleri anlaşılmaktadır. Temmuz 1861'de (Muharrem 1278) Maliye Nezareti, memurlarına bu binada bir muallimhane teşkili için bazı odalar talep ve bu odaların tefrişi için 12750 kuruş tahsisat istemiş ve bu isteği padişah tarafından kabul edilmiştir<sup>19</sup>.

Binanın üç katlı olarak inşa edilmiş olması, kurulması arzu edilen Dârulfünûn'un büyük bir şekilde tasavvur edildiğini göstermektedir. Binanın

<sup>14</sup> Fossati'ler aslında İsviçre'de yaşayan İtalyanlardan mimar iki kardeşdir. Bunlardan büyüğü ve en tanınmış olanı Gaspare Trajano Fossati, 7 Ekim 1809'da doğmuş mimarlık öğrenimi görmüştür, 1833'te Rusya'ya gitmiştir. Burada birçok binalar yaptıktan sonra 20 Mayıs 1837'de İstanbul'a gelmiş, 1858'de İsviçre'ye gitmiş ve 1883'te orada ölmüştür. Semavi Eyice, "İstanbul'da ilk Telgrafhâne-i Amire'nin projesi (1855)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 34, İstanbul 1984, s. 63-64.

<sup>15</sup> İrade Meclis-i Vâlâ, 6740; Mimar Fossati ile biraderinin Dârulfünûn binasının inşası ve Ayasofya Camii tamirindeki üstün hizmetlerinden dolayı Fossati'ye 4., biraderine 5. rütbeden birer nişan verilmiştir. *Takvim-i Vekayi*, nr. 623, 8 Cemaziyelevvel 1278, s. 1, st. 2-1.

<sup>16</sup> İrade Meclis-i Vâlâ, nr. 6740.

<sup>17</sup> Dârulfünûn binası inşaatına 10 Zilkade 1266 (17 Eylül 1850) tarihinde aslen Macar olup ihtida eden Mimar Ahmed Efendi 750 kuruş maaşla tayin kılınmıştır; 10 Zilkade 1266 tarihli bir müsvedde, Cevdet Maarif, nr. 7190.

<sup>18</sup> Dârulfünûn binasının duvarlarını inşa eden Yorgo Kalfa ile ikinci ve üçüncü katların duvarlarının inşasıyla ilgili yapılan mukaveleye dair mazbata, 8 Safer 1278 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası, İrade Meclis-i Vâlâ, nr. 20203.

<sup>19</sup> İrade Dahiliye, nr. 27275.



inşaatı, 6 Mart 1865 (8 Şevval 1281) tarihinde tamamlanabilmiştir. Bina-  
nın yirmi yıla yakın bir zamanda tamamlanması ve buraya külliyetli para  
harcanması karşısında, devrin Vakanüvisi Ahmet Lütfi Efendi “inşa işi se-  
nelerce uzadı hatta o kadar uzadı ki ba kontrato Avrupa’dan getirilen mi-  
marına pek çok seneler verilen maaşların toplamıyla epeyce bir *bina-i ilmi*  
meydana getirmek mümkündü” demektedir<sup>20</sup>.

Bazı yazarlar Lütfi Efendi’nin Dârulfünûn’a karşı olduğunu belirtmek-  
tedir<sup>21</sup>. Oysa Lütfi Efendi’nin bu müesseseye değil, ancak eğitimdeki ha-  
talı uygulamalara karşı olduğu anlaşılmaktadır. Lütfi Efendi, eğitim işinin  
sıbyan, rüştiye ve dârulfünûn olarak üçe ayrıldığını, ancak üçüncü derece-  
de olan dârulfünûnun bina ve inşasına birinci derecede ehemmiyet veril-  
diğini, “bu yüzden maarife hizmet olmadığı gibi o vakitten şimdiye kadar  
kırk seneyi geçti maarif teşkilatı dahi henüz istenilen dereceye ulaşamadı.  
İnşallah gerek sıbyan ve sair mekteplerin gelişmesi gerek dârulfünûnun  
yeniden tesis ve ihyası Padişahımız (Sultan İkinci Abdulhamid) zamanın-  
da müyesser olur” şeklindeki bu ifadesinden onun, dârulfünûna karşı ol-  
madığı açık olarak anlaşılmaktadır.

Dârulfünûn binasının gecikme sebeplerini izah ederken Lütfi Efendi  
“vakit ve hâlin müsaîd olamayışı ve bu yolda olan nümayişkâranın değiş-  
mesi sebebiyle bir müddet tamamlanamadı. Tamamlandığında ise, mak-  
sadına uygun olarak kullanılmadı. Yalnız ismi Dârulfünûn kaldı” demek-  
tedir<sup>22</sup>.

#### *Dârulfünûn’da Derslerin Başlaması*

Devrin Sadrazamı Keçecizade Fuad Paşa, Dârulfünûn inşasının ta-  
mamlanmasının gecikeceğini görerek, resmen açılıncaya kadar bazı dersle-  
rin serbest olarak halk (umum) için konferans (serbest ders) şeklinde ya-  
pılmasını uygun görmüştür. Bunun üzerine padişah tarafından “her kim  
ister ise gelip dinlemek üzere, hikmet-i tabiiye (fizik) ve kimya fenlerine  
dair bir ders küşad olunması hususunda bir irade-i seniyye” buyrulmuş-

<sup>20</sup> Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, Neşreden Abdurrahman Şeref, c. 8, Dersaadet  
1328, s. 117.

<sup>21</sup> Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 1-2, İstanbul 1977, s. 554; İbrahim  
Hakkı Akyol, “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji”, *Tanzimat I*, s. 566. Mehmed  
Ali Aynî, *Dârulfünûn Tarihi*, İstanbul 1928, s. 28.

<sup>22</sup> Ahmed Lütfi, *a.g.e.*, s. 117; Cevdet Paşa’da aynı kanaatleri paylaşır, *Tezâkir*, c. 1, s.  
13-14.

tur<sup>23</sup>. Dârulfünûn binasının bazı odaları derslane şeklinde sokularak devlet tarafından daha önce getirilmiş ve bu defa yeni satın alınmış bulunan fizik ve kimya aletleri ile numuneler yerlerine yerleştirilmiştir. Burada bir de kütüphane kurulmuştur. Bu dershanenin tertip ve tanziminde, o vakit Tophane müşirliğinde bulunan Halil Paşa'nın da büyük hizmeti görülmüştür<sup>24</sup>.

Dârulfünûn'da konferanslar (ders-i 'am) Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliyye azasından Edhem Paşa'nın nezareti altında 13 Ocak 1863 (22 Receb 1279) saat 6'da Kimyager Derviş Paşa'nın konuşmasıyla açılmıştır<sup>25</sup>.

Derviş Paşa, fizik ve kimya biliminin ne derece lüzûmlu ve ehemmiyetli olduğunu belirttiği giriş konuşmasından sonra, bu ilk derste fizik ve kimya ilimlerinin konusunu ve maksadını, havanın özelliklerini, elektrik kuvveti ile diğer bazı fizik mesele ve kanunlarını halkın anlayacağı usluhta işlemiş, daha sonra bu konularla ilgili tecrübeleri halkın önünde uygulamıştır<sup>26</sup>.

Büyük rağbet gören bu ilk dersi 500'e yakın kişinin takip ettiği görülmektedir. Hatta, dershanede yer bulamayıp dışarıda kalanların da olduğu belirtilmektedir. İlk defa fizik (elektrik) tecrübelerine şahit olan halk, bunları büyük bir merakla seyretmiştir. Ay sonuna kadar bir ders daha yapılmış ve bu dersi de oldukça kalabalık bir halk topluluğu dinlemiş, hatta konuyla yakından ilgilenmeyen kimseler (Münif Paşa'ya göre *cahil halk*) önceden gelip yer tutmuş olduğundan, dersleri izlemeye gelenler dışarıda kalmıştır. Bazı kimseler tecrübeleri bir oyun olarak telâkki ettiklerinden, sadece bunları seyretmekle yetinmişlerdir.

Bu derslere halkın bu derece ilgisi, devlet adamlarını ve özellikle eğitim ile uğraşanları hem şaşırtmış hem de çok memnun etmiştir. Nitekim, Sadrazam Fuad Paşa birçok devlet adamını da yanına alarak 24 Ocak 1863 (3 Şaban 1279 Pazartesi) günkü derse gelmiş ve ders bitiminde dinleyicilere kısa fakat dikkate şayan bir konuşma yapmıştır. Fuad Paşa'ya

<sup>23</sup> Dârulfünûn'un açılacağı ve burada Derviş Paşa'nın fizik ve kimya dersleri vereceği bir hafta öncesinden ilan edilmiştir; *Takvim-i Vekayi*, nr. 676, 7 Receb 1279 (29 Aralık 1862), s. 1; *Tasfir-i Efkâr*, nr. 56, 18 Receb 1279 (7 Ocak 1863), s. 1.

<sup>24</sup> M. Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 13.

<sup>25</sup> Münif Efendi, "Dârulfünûn'da Ders-i'âm küşadı", *Mecmua-i Fünûn*, c. 1, sayı 6, Cemaziyelahir 1279, s. 258-60.

<sup>26</sup> Münif Efendi, *Mecmua-i Fünûn*, c. 1, sayı 7, Receb 1279, s. 301.

göre âlemin yaratıcısı yüce Allah'ın nimetleri ve ihsanı bütün kullarını şamil olduğu gibi, devletin vazifesi dahi her türlü nimeti bütün tebasına eşit olarak dağıtmaktır. En büyük nimetin ilim ve marifet olduğundan bahsederken, Dârulfünûn'da "tedris ve talim olunan fenne hikmet-i tabiiye deniyor ise de, hakikatte bunun hikmet-i ilahî" olduğunu vurgulamıştır. Fuad Paşa "zira hikmet-i tabiiyye, bizim acizimizin bile bilemeyeceği mertebede marifet-i ilahiyeyi gösterir. Hikmet buna bir alet, bir vasıta olup, eski hikmet ile yeni hikmetin farkı ise yelken gemisiyle vapurun farkı gibidir" diyerek eski ve yeni bilimler arasında hoş bir teşbihi yapmıştır<sup>27</sup>.

3 Şubat 1863 (13 Şaban 1279) tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatasında Dârulfünûn'da açılan dershanede Derviş Paşa'nın vermekte olduğu derslerin her sınıf ahaliden 400-500 kişi tarafından dinlendiği ve bu derslerin halka fayda sağladığı için, Derviş Paşa'ya teşekkür edilmektedir. Aynı mazbatada, halkın ilgisi üzerine Divân-ı Muhasebat Reisi Ahmed Vefik Efendi (paşa) tarih ve Divan-ı Zabtiye Reisi Salih Efendi'nin zooloji, botanik ve jeoloji konularını içine alan İlm-i mevalid (tabii ilimler) dersleri vermesi kararlaştırıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca, bunun gibi yüksek rütbeli zevatın ders vermesinin halkı teşvik edeceği ve bu derslerin devletin eğitim politikasının süratle gelişmesini sağlayacağı belirtilmektedir.

16 Şubat 1863 (26 Şaban 1279 Cumartesi) günü Salih Efendi'nin tabii ilimler, ve ertesi gün ise Ahmed Vefik Efendi'nin tarih dersleri başlamıştır. Bu derslere de 200-300 kişi katılmıştır<sup>28</sup>. Bu arada, Mart 1863'de (Şevval 1279) Dârulfünûn'da astronomi dersinin açılması ve bu dersi Mekteb-i Bahriye'den Said Efendi'nin okutması istenmiştir. Ancak Said Efendi, Tersâne için gerekli bazı siparişleri almak için Londra'ya gideceğinden, bu derse Said Efendi'nin dönüşünde başlanması kararlaştırılmıştır<sup>29</sup>.

Halka açık dersler bu şekilde devam ederken Derviş Paşa'nın tedavi maksadıyla Paris'e gitmesi üzerine, onun dönüşüne kadar, Dârulfünûn'daki fizik dersini Mekteb-i Harbiye Nazırı Saffet Paşa vermeye başlamıştır<sup>30</sup>. Saffet Paşa, 7 Mayıs 1863 (18 Zilkade 1279 Perşembe) günü vermiş olduğu ilk derste yerçekimi kanunları üzerinde durmuştur. Saffet

<sup>27</sup> *Mecmua-ı Fünûn*, c. 1, sayı 8, s. 331.

<sup>28</sup> İrade, Meclis-i Vâlâ, nr. 21829.

<sup>29</sup> Deniz Müzesi Arşivi, Mektubi Bölümü, Defter nr. 51, s. 11, (17 Şevval 1279/7 Nisan 1863).

<sup>30</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 695, 22 Zilkade 1279 (11 Mayıs 1863), s. 3, st. 2.



Paşa'nın derslere ne kadar devam ettiği bilinmemektedir. Zira Derviş Paşa, Paris'ten döndükten sonra, ara verilmiş olan fizik dersini 24 Ağustos 1863 (9 Rebiülevvel 1280) tarihinden itibaren yeniden okutmaya başlamıştır. Dersler Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere haftada iki defa, saat beş buçukta yapılacaktır. Verilen ilanlarda, bu derslerin özellikle "ehli-i sanayi ve hiref" tarafından izlenmesinin faydalı olacağını belirtmesi<sup>31</sup>, derslerin halkın hangi kesimine hitap etmesinin istendiğini göstermektedir.

Böylece, Dârulfünûn'da verilen derslerin sayısı dörde ulaşmıştır. Bunlar fizik, kimya, tabii ilimler ve tarih dersleridir. Astronomi dersi henüz başlamamıştır. Maarif-i Umûmiye Nezareti, bunlara coğrafya dersinin de katılmasını arzu etmiş ve bu dersin hocalığına padişahın iradesiyle Maarif-i Umûmiye Nezareti muavinlerinden Mekteb-i Mülkiye coğrafya hocası Mehmed Cevdet Efendi tayin edilmiştir. Coğrafya dersi, 13 Ekim 1863 (29 Rebiülahır 1280 Salı) günü saat dörtten beşe kadar haftada bir defa olmak üzere okutulmaya başlanmıştır<sup>32</sup>.

Yeni derslerin açılması, Dârulfünûn'a ilk günlerdeki kadar olmasa bile halkın ilgisinin devam ettiğini gösterir. Hatta, *Takvim-i Vekayi*'de çıkan bir yazıda, Derviş Paşa'nın fizik dersine devam edenlerin, bu derslerin tertiplenmesinden dolayı padişaha teşekkürlerini sundukları ve bu derslerden çok istifade ettikleri belirtilmektedir. Bu dersler neticesinde, dersleri takip edenlerin, bu maddî dünyada mevcut olan her türlü acayip ve garip olayların meydana gelmesinde Allah'ın kudret ve büyüklüğünün bir kat daha anlaşılmiş olduğunu ifade etmeleri<sup>33</sup>, derslerin ilmî derecesini ve fikrî yönünü belirtmesi açısından bizce önemli bir açıklamadır. Derslere olan rağbetin bir diğer misali, Sadrazam Kâmil Paşa'nın 25 Nisan 1864 (18 Zilkade 1280 Pazartesi) günü Salih Efendi'nin ilm-i mevalid dersini dinlemesidir. Bu da, halkın derslere devamını teşvik etmiştir<sup>34</sup>.

O sırada Dahiliye Nezareti Müsteşarı olan Derviş Paşa'nın iki yıldır Dârulfünûn sürdürdüğü fizik derslerini izleyen birçok kişi bir imtihana tabi tutulmuş, başarılı olanlara sertifikaları (şehadetname) verilmiştir<sup>35</sup>.

Dârulfünûn binasında verilen halka açık bu derslerin faydadan hali olduğu söylenemez ise de, bunların yüksek öğretim kurumu faaliyeti ola-

<sup>31</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 710, 8 Rebiülevvel 1280 (23 Ağustos 1863), s. 3, st. 3.

<sup>32</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 717, 27 Rebiülahır 1280 (12 Ekim 1863), s. 2, st. 2.

<sup>33</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 742, 26 Şevval 1280 (4 Nisan 1864), s. 2, st. 1, 2.

<sup>34</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 745, s. 2, st. 1.

<sup>35</sup> *Journal de Constantinople*, nr. 4574, 12 Ocak 1865.

rak düşünülmediğini de göstermektedir. Ancak bu derslerin, devletin kamu eğitimi “terbiye-i amme” politikasına bir katkıda bulunması bakımından başarılı olduğu söylenebilir. Dârülfünûn için bir nizamname hazırlanmamış ve müessese özellikleri kazandırılmamış olmasının, şevkle başlanan Dârülfünûn kurma teşebbüsünü menfi yönden etkilediğini de belirtmek isteriz.

#### *Dârülfünûn Binasının Tamamlanarak Maliye Nezareti'ne Tahsis Edilmesi*

Dârülfünûn dersleri, yukarıda anlatıldığı şekilde Mart 1865 (Şevval 1281) tarihine kadar iki yılı aşkın süre muntazaman devam etmiştir. Bu tarihlerde Dârülfünûn binasının inşaatı tamamlanmış, ancak bina Maliye Nezareti'ne tahsis olunmuştur. Daha sonra Evkaf ve Adliye nezaretlerine tahsis olunan bu bina, 1877 ve 1909 Meşrutiyet dönemlerinde Meclis-i Mebusan toplantılarına tahsis edilmiş ve en son Adalet Sarayı olarak kullanılırken 4 Aralık 1933'te tamamen yanmıştır<sup>36</sup>.

Devrin Nafia Nazırı Edhem Paşa'nın hazırladığı tezkerede, binanın maliyeye verilmesinin Dârülfünûn'u ortadan kaldıracığı ve derslerin kesilmemesi için yeni bir bina inşa edilmesi gerektiği bildirilmektedir. Bu tezkerede bir memnuniyetsizliğin varlığı açıkça görülmektedir<sup>37</sup>. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Maliye Nezareti, bundan 6 yıl önce bu binada muallimhane kurmak için birkaç oda almıştı.

Dârülfünûn binasının Maliye Nezareti'ne tahsisi neticesinde, derslerin kesildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu derslerin kesilmesine mani olmak için başka bir yere yeni ve daha muhtasarca bir Dârülfünûn binası inşasına karar verilmiş ve Sultan Mahmud Türbesi yanındaki Mirî fırın arsasında inşaaata başlanmıştır<sup>37</sup>. Bir müddet Maarif Nezareti ve bugün Basın Müzesi olarak kullanılan bu binanın resim ve planları mimar Barboratti (veya Barborani) Kalfa tarafından hazırlanmış ve inşaatını Mühendis Ali Vasfi Kalfa üstlenmiştir<sup>38</sup>.

İlk Dârülfünûn binasının Maliye'ye tahsisi ve yeni bir Dârülfünûn binasının inşası hususunda, Edhem Paşa'nın vermiş olduğu tezkere ile Sa-

<sup>36</sup> *Cumhuriyet Gazetesi*, nr. 3442, 4 Kânûn-ı evvel 1933 Pazartesi.

<sup>37</sup> Edhem Paşa'nın Takrirî; İrade Dahiliye, nr. 37077; *Takvim-i Vekayi*, nr. 794, 14 Zilkade 1281 (10 Nisan 1865), s. 1, st. 1-2.

<sup>38</sup> 13 Şevval 1283 (11 Mart 1865) tarihli Belediye Meclisinin Dârülfünûn inşaatı keşif defteri; İrade Dahiliye, nr. 37077.

daretin padişaha sunduğu arz tezkeresi arasında bazı farklı unsurlar bulunmaktadır. Edhem Paşa, Dârulfünûn'daki serbest derslerin çok faydalı olduğunu ve Dâru muallimin ve Mekteb-i Mülkiye talebesinin dahi burada dersleri takip ettiğini bildirmekte ve herkes için lüzûmu ve faydası açık olarak görülen Dârulfünûn'un henüz yeni yeni yerleşmeye başlayan derslerinin terkedilerek Dârulfünûn'un tatil edilmesinin uygun olmayacağını belirtmektedir.

Sadaretin arzında ise, şimdiye kadar öngörülen halk eğitiminin yaygınlaştırılması hedefleri dışında, Dârulfünûn'un kurulma sebepleri arasında "talebeleri, tahsil için ecnebi devletlere gitme ihtiyacından kurtarmak, ve gittikleri yerlerde fasid fikirler edinmelerine mani olmak" da zikredilmektedir. Bu da, Dârulfünûn'a yeni ve farklı bir tarzda yaklaşıldığını gösterir.

Bu tarzda bir yaklaşım ilk defa olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte taraftan Dârulfünûn, diğer bir ifadeyle "Üniversite" fikri Osmanlıda şeklini tam bulamamıştır. Sadaret'in arzında, Dârulfünûn binasının bu iş için büyük olduğu ve daha küçük bir binanın inşa edilmesi istenmektedir. Ancak, bu binanın inşasına başlanıldığı zaman, Avrupa'ya tahsile gidişe mani olmak fikri belirtilmiş ise de, fen tahsiline gösterilen rağbetten dolayı büyük ve geniş bir binanın yapılması tercih edilmiş, fakat binanın doldurulamayacağı sonradan anlaşılmıştır. 1846'da Fassatî'ye yaptırılan plan ve resimler uygun görüldüğü halde, aradan geçen zaman içinde, bu binanın ihtiyaçtan büyük olduğuna karar verilmesi, henüz bir Dârulfünûn fikrinin yerleşmemiş veya tam olarak şekillenmemiş olduğunu gösterir.

Aynı tarzda, Dârulfünûn için "bazı zatlar muvakkat birer derslane itihazıyla ilm-i mevalid ve hikmet-i tabiiye ve kimya gibi şeyler tedrisine başlamış" ifadesi kullanılmakta ve bu faaliyetlerin pek mühimsenmediği anlaşılmaktadır. Herşeye rağmen, Dârulfünûn'un tamamen terkedilmesi tarafları da olmayan Sadaret, bu iş için tahsisat aramaya başlamıştır. Yapılan keşif gereğince 600.000 kuruşa mal olacağı anlaşılan yeni Dârulfünûn binasının inşa masrafları için değişik kaynaklardan yararlanılması düşünülmüştür. Kereste ve sair gerekli malzemeler Bab-ı seraskeri, Tershane ve Tophane'den tedarik edilecektir. Masrafların bir kısmının Dârulfünûn binasına ayrılan arsa üzerindeki fırının enkazından elde edilecek paradan ve İstanbul tarafında surlarda yapılan bazı düzenlemeler sırasında ortaya çıkacak arsaların satışından (tashi olunan kule zemini paradından) karşılanması yoluna gidilmiştir. Diğer bir kısmı ise, daha önce



lağvedilen banknot kağıtlarının satışından elde edilecek paradan karşılanacaktır<sup>39</sup>. Bu da, Dârulfünûn inşasına doğrudan hazineден para tahsis edilmeyip, çeşitli yollardan para tedariki yoluna gidildiğini göstermektedir.

26 Mart 1865 (25 Şevval 1281) tarihli İrade-i Seniyye ile inşasına başlanılan ikinci Dârulfünûn binası 1869 (1286) yılında tamamlanabilmiştir. Yeni binanın inşaatına başlanmasıyla, derslerin yapılabilmesi için yeni bir yer aranmıştır. Çemberlitaş civarında, Atik Ali Paşa Camii karşısında bulunan ve geçici olarak Mekteb-i Mülkiye'ye tahsis edilen Nuri Paşa Konağı bu iş için kiralanmıştır. 1865 senesi ortalarına doğru bu konakta yeniden serbest derslere başlanmıştır. İlk ders, 19 Nisan 1865'de (23 Zilkade 1281) Salih Efendi tarafından verilen tabii ilimler dersi olup<sup>40</sup> ikincisi ise üç gün sonra Binbaşı Ahmed Efendi tarafından verilen fizik dersidir<sup>41</sup>. Mehmed Ali Ayni, kaynak göstermeden bu konağın bir müddet sonra, bütün muhteviyatıyla birlikte yanmış olduğunu söylemektedir. Bu binanın 8 Eylül 1865'de (16 Rebiülahir 1282) çıkan büyük Hoca Paşa yangınında yanmış olması muhtemeldir<sup>42</sup>. Serbest derslerin 1869 (1286)'da yeni Dârulfünûn binası açılıncaya kadar devam ettiğine dair bir malûmat bulunamamıştır.

1869 (1286) yılında Maarif Nezareti'nin Sadarete takdim etmiş olduğu bir layihada serbest derslerin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Burada derslerin pek de faydalı olmadığı kanaati hakimdir<sup>43</sup>. Bu layihaya göre, dersleri takip edenler üç gruba ayrılmıştır. Birinci grup memurlardır. Bunlar memuriyette olmaları sebebiyle muntazaman devam edememişler ve an-

<sup>39</sup> 24 Şevval 1281 (22 Mart, 1865) tarihli Sadaret arz tezkeresi, İrade Dahiliye nr. 37077; Ahmed Lütfi Efendi, Dârulfünûn inşa masraflarının kule zemini arsalarından karşılanacağını (hulya bu yaşeklinde bir ifade kullanarak) belirttikten sonra "yapalım derken koca İstanbul'un cihat-ı mamuresinin ap-açık kalması için bir büyük yağma kapısı açıldı" demektedir, *Tarih-i Lütfi*, c. 10, haz. Münir Aktepe, T.T.K. yay. Ankara 1988, s. 132 dönemin levanten gazetelerinden *Journal de Constantinople*'ta yıkılması düşünülen surların arsalarının satılmasından elde edilen para bu yeni binanın inşasında kullanılacağı belirtilmektedir, nr. 4647, 8 Ağustos 1865.

<sup>40</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 795, 23 Zilkade 1281 (19 Nisan 1865).

<sup>41</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 796, 26 Zilkade 1281 (22 Nisan 1865).

<sup>42</sup> M. Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 28. Yapmış olduğumuz kaynak taramalarında bu konağın yanmasıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadık. 16 Rebiülahir 1282 tarihinde Hoca Paşa'dan başlayıp Cağaloğlu, Çemberlitaş, Sultanahmet ve Kadırga semtine kadar sirayet eden bu yangında Nuri Paşa konağının da yanmış olması muhtemeldir; *Takvim-i Vekayi*, nr. 815, 27 Rebiülahir 1282 (19 Eylül 1865), s. 2, st. 1-2.

<sup>43</sup> M. Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 18.

cak dinleyici olarak derslere iştirak etmişlerdir. İkinci grup, muntazam devam ettikleri halde dersleri anlayacak seviyede olmayanlardır. Üçüncü grup ise dersleri efsane, fizik deneylerini de eğlence niyetiyle takip edenlerdir. Bu layihada, ilk Dârulfünün'un tesisi esnasında karşılaşılan zorluklardan ve edinilen tecrübelerden, bu yeni Dârulfünün kurulurken istifade edilmesinin, yeni Dârulfünün'u öncekinin akibetinden kurtaracağı açıkça ifade edilmektedir.

### DÂRULFÜNÜN KURULMASINDA İKİNCİ TEŞEBBÜS

1869 (1286) yılı başlarında yürürlüğe giren ve II. Meşrutiyet'e kadar geçerli olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Türk Maarif Tarihi bakımından önemli bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu nizamnamede ikinci bir Dârulfünün kurma teşebbüsünün mahiyeti oldukça açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu nizamnamedeki Dârulfünün anlayışı, daha önceki Dârulfünün anlayışından oldukça farklı ve gelişmiş tarzdadır. 198 maddeden oluşan nizamnamenin 51 maddesi Dârulfünün ile ilgili olup, bu maddelerde Dârulfünün'un idarî, dahilî (ilmî), malî ve hukukî durumu belirtilmektedir<sup>44</sup>. Bu nizamname ayrıca Osmanlı tarihinde bu konudaki ilk teşebbüstür.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin esas mimarı Şura-yı Devlet Maarif Dairesi Başkan Başmuavini olan Sadullah Paşa'dır. Bu daire, Maarif Nazırı Safvet Paşa zamanında münhasıran böyle bir nizamname hazırlamak üzere özel olarak teşkil edilmiştir. Maarif Dairesinde Sadullah Paşa'dan başka, Daire Başkanı olan Kemal Paşa, Dadyan Artin Efendi, Re-

<sup>44</sup> Nuri Efendi Konağı'nda yapılmakta olan derslerin, bu konağın yanmasıyla tatil edilmiş olduğu ihtimalini belirtmiştik, 1281 ile 1285 yılları arasında Dârulfünün'la ilgili her hangi bir belgeye rastlamadık. 1286 yılında Dârulfünün'un yeniden faaliyete geçmesi için yapılan çalışmalar sebebiyle buna ikinci teşebbüs demektedir; Nizamname, *Düstur*, I tertip, c. 2, Matbaa-i Amire 1289 (Safer 1290'da basımı tamamlanmıştır), s. 198-204, Nizamname 5 bölüm ve 198 maddeden ibarettir. İlk bölümde mekteplerin kısımları ve dereceleri ele alınmış ve umum mektepler beş "şube" halinde incelenmiştir. Bunlar sıbyan, rüştiye, idadiye, sultani ve yüksek mekteplerdir. Mekatib-i aliye (yüksek mektepler) şubesinde Dârlmualimin ve Dârlmualimat ve Dârulfünun zikredilmektedir. İkinci bölümde Maarif-i Umumiye teşkilatı, üçüncü bölümde mekteplerin imtihan ve diploma nizamı, dördüncü bölümde muallimler, beşinci bölümde ise maarifin malî cephesi ele alınmıştır. 51 madde ile en fazla yer Dârulfünün'a verilmiştir. Askeriyeye bağlı Harp Okulu, Tıbbiye ve Mühendis-hanelere ait maddelere bu nizamnamede yer verilmediği gibi, medreseler de söz konusu edilmemiştir. Bu nizamname o günün şartlarında maarifin yeni esaslara göre düzenlenmesine sebep ve vesile olması bakımından önemlidir.

caizade Ekrem Bey, Mahmud Mansur Efendi ve Dragon Çankof Efendi bulunmaktadır. Bu heyetin gayesi, 1789 Fransa inkılabından o güne kadar Fransız eğitim sisteminin geçirmiş olduğu tecrübeleri ve yapılan tatbikatları inceleyerek, memleketin o günkü şartlarını da göz önünde bulundurarak Osmanlı Devleti'nde uygulanabilecek bir maarif nizamnamesi hazırlamaktı.

Dadyan Artin Efendi, Fransa'da eğitim sahasında o güne kadar yapılmış ıslah çalışmalarını ayrıntılarıyla Sadullah Paşa'ya aktarmış, Paşa da bunların içinden düşünülen maarif politikasına uygun olanları seçmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi bu şekilde Fransız eğitim sisteminden istifade edilerek hazırlanmıştır<sup>44a</sup>.

#### *Dârulfünûn Nizamnamesi*

1869 (1286) tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 79'uncu maddeden 128'inci maddeye kadar olan kısmı Dârulfünûn ile ilgilidir. Bu nizamnamede, Dârulfünûn'un kuruluşuna, organlarına, programlarının ana hatlarına, öğretim üye ve yardımcılarının hak ve görevleriyle tayin ve terfi şartlarına ait esaslar tesbit edilmiştir. Ayrıca, öğrencilerin kayıt işleri, devamlarının kontrolü, müderrislik ruusu imtihanları, Dârulfünûn'un malî idaresi, kütüphane ve laboratuvar kurulması ve diğer konular ile ilgili hükümler de yer almıştır.

#### *Dârulfünûn'un Hukûkî Statüsü*

Nizamname hükümlerine bakıldığında, Dârulfünûn'un, o günün şart ve icablarına göre kısmen de olsa ilmî ve idarî özerkliğe sahip olduğu söylenebilir. Dârulfünûn, Maarif Nezareti'nin inhasıyla ve padişahın irade-i seniyyesi ile tayin olunacak bir "nazır" tarafından idare edilecektir. Nazır, nizamnamenin Dârulfünûn ile ilgili hükümlerini icra etmekle mükellef olduğu gibi, talebelerin hareketlerine dikkat ve nezaret edecektir. Diğer taraftan, bir hadise vukuunda, Maarif Nezaretini bu konuda haberdar etmekten mesuldur.

Dârulfünûn muallim ve muavinleri, nizamnamenin muallimlere ait hükümleri mucibince seçilip tayin olunacaktır. Şube muallimleri her sene içlerinden birini şube müdürlüğüne seçecek ve şube müdürleri ise gerektiğinde şube muallimlerini toplayarak, şube ile ilgili işleri ve hususları görüşeceklerdir. Nazırın başkanlığı altında şube müdürlerinden oluşan

<sup>44a</sup> Mehmed Galip, *Sadullah Paşa yahut Mezardan Nida*, Konstantiniye, 1909, s. 26-28.



Dârulfünûn Meclisi, Dârulfünûn şubelerinin ders cetvelini hazırlayacak, disiplin işlerini, günlük muamelelerini ve Maarif Nezareti'nden gelen yazı-ları müzakere edecektir.

*Dârulfünûn'a Öğrenci Alınması, Öğrencilerin Sınıf Geçme, İmtihan ve De-  
vamları*

En az on altı yaşını dolduran adaylar giriş imtihanını kazandıkları takdirde Dârulfünûn'a kayıt yaptırabilmektedir. Bu giriş imtihanında soru-lan derslerden birisini daha önce herhangi bir devlet okulunda okumuş ve imtihanlarını vermiş olan talebeler, bu imtihandan muaf tutulacaktır. Bu da mekteplilerin medreselilere tercih edildiğini göstermektedir. Talebeler her üç ayda bir kayıt yenileyecek ve her sene sonunda o sene görmüş ol-dukları derslerden imtihan edilecektir. Üçüncü yıl sonunda; evvela o yılın derslerinden, daha sonra bulunduğu şubenin bütün derslerinden imtihan yapılacaktır. Bu iki imtihanı da başaran talebe, şube idaresi tarafından be-lirlenen bir *mesele* hakkında bir *müsvedde* (tez) hazırlayacaktır. İmtihan ko-misyonu huzurunda yapılacak tez savunmasını da başarıyla tamamlayan talebeye şهادetname verilecek ve mezun sayılacaktır. Mezun talebelerden müderris olmak isteyenler, bir yıl daha kayıt pusulası alıp ilmî bir *müsved-de* hazırladıkları ve bunun imtihanını başardıkları takdirde müderris ünva-nı alacaklardır. Dârulfünûn gündüzlü olup, bütün derslerin halka açık bu-lunacağı Nizamname hükümlerinde belirtilmiştir.

*Dârulfünûn'un Malî Durumu*

Dârulfünûn tarihini inceleyen veya genel olarak ondan bahseden eser-ler, onun devamlılığını etkileyen en önemli hususa, yani Dârulfünûn'un malî yönüne temas etmeyi ihmal etmişlerdir.

Devlet bütçesinde ayrı bir tahsisatı bulunmayan Dârulfünûn'un malî kaynakları bağışlar, talebe harçları ve devletin yıllık yardımı olarak düşünölmüştür. Bu kaynaklar Dârulfünûn'da teşkil olunmuş sandık tara-fından idare edilecektir<sup>45</sup>. Göröldüğü gibi, Dârulfünûn sağlam gelir kay-naklarına sahip kılınmamıştır.

<sup>45</sup> Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 125. maddesinde Dârulfünûn'un varidatı şu şekilde açıklanmıştır: "İmtihan harçları hasılatı, hediyeler ve mevkufattan ve devletten veri-lecek iâne-i seneviyeden ibarettir. Bu iâne, fazla-ı masârnfı tesviye için verileceğinden, Dârulfünûn varidat-ı sairesi tezeyüd ettikçe iâne-i mezkûre miktarı tenezül edecektir".

Talebe kayıt ve imtihan harçları oldukça yüksek tutulmuştur. Talebeler, ilk kayıt esnasında yarım, her üç ayda bir, kayıt yenileme sırasında çeyrek altın ve her yıl sonunda imtihanı için iki altın harç ödemek mecburiyetindedir. Mezuniyet esnasında, imtihan harcından başka ruus harcı da alınmaktadır. O günün şartlarında, yüksek harç ödeyerek Dârulfünûn'a devam edecek talebe sayısının her geçen gün daha da azalacağı şüphesizdir.

Bunun yanısıra derslere isteyenlerin gelip dinleme serbestliğinin bulunması da muhtemelen kayıtlı talebe sayısının azalmasına sebep olmuştur<sup>46</sup>. Malî yönden en çok güvenilen söz konusu talebe harçları ümid edildiği kadar yeterli gelir sağlamamış olmalıdır.

#### *Dârulfünûn'un İlmî Hüviyeti*

Nizamnameye göre Dârulfünûn, Hikmet (Felsefe) ve Edebiyat, İlm-i Hukuk ve Ulum-i Tabiiye ve Riyaziye şubelerinden oluşmaktadır. Nizamnamede bu üç şube (fakülte)de okutulması öngörülen dersler şunlardır:

#### *Felsefe ve Edebiyat Şubesi*

1. İlm-i terkiib-i vücud-i insan ve ilm-i ahval-i nefis (Biyoloji ve Psikoloji)
2. Mantık
3. Meani ve beyan (Retorik)
4. Kelâm
5. Ahlâk
6. Hukuk-i tabiiye
7. Tarih
8. Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, Yunanca ve Latince gramerleri ve aruz
9. Tarih-i umûmî
10. Arkeoloji ve nümizmatik

#### *İlm-i Hukuk Şubesi*

1. Fıkh
2. Usul-i fıkh
3. Roma hukuku

<sup>46</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 1351, 10 Safer 1288, s. 3, st. 2-3.

4. Fransız medenî kanunu
5. Usul-i muhakeme
6. Kara ve deniz ticaret kanunu
7. Ceza kanunnameleri
8. Usul-i muhakeme-i cinayet
9. İdare hukuku
10. Milletler hukuku

*Ulûm-ı Tabiiye ve Riyâziye Şubesi*

1. Heyet (Astronomi)
2. Hikmet-i Tabiiye (Fizik)
3. Kimya
4. İlm-i tabakat ül-arz (Jeoloji)
5. İlm-i maadin (Mineraloji)
6. İlm-i nebatat (Botanik)
7. İlm-i hayvanat (Zooloji)
8. Hendese (Geometri)
9. Müsellesat (Trigonometri)
10. Hendesenin cebire tatbikatı (Analitik geometri)
11. Hendese-i resmiye (Deskriptif geometri)
12. İlm-i menazır (Perspektif)
13. Hesab-ı tefazuli ve temami (Diferansiyel ve İntegral hesap)
14. Cerr-i eskal'in nazariyat ve tatbikatı (Mekanik)
15. Tarih-i ulum-ı tabiiye (Tabii ilimler tarihi?)
16. Riyaziye (Matematik)
17. Tahtit-i arazi (Topografya)

Öğretim üç sene olacak ve dersler Türkçe okutulacaktır. Ancak Türkçe ders veremeyen muallimler dersleri Fransızca verebilecektir <sup>47</sup>.

Ders programının oldukça kapsamlı ve detaylı hazırlanmış olduğu görülmektedir. Mezuniyet tezi, müderrislik tezi gibi araştırmaya dayalı çalışmaların da yer aldığı nizamnamede Dârulfünün içinde müze, kütüphane, laboratuvar gibi birimlerin de açılması kararlaştırılmıştır. Dersler Fransız modeli üzerine kurulu olmasına rağmen, Felsefe ve Edebiyat Şubesinde, Şark dillerinden Türkçe, Arapça ve Farsça yanında Batı dillerinden Fransızca, Yunanca ve Latince derslerinin programda yer alması, Hukuk

<sup>47</sup> Nizamname, *Düstur*, c. 2, 202-203.



Şubesinde İslâm hukukundan Fıkıh dersleri yanında, Fransız medenî kanunu, Roma hukuku ve milletlerarası hukuk derslerinin bulunması, idarecilerde İslâm ve Batıyı telif etme gayretlerinin bulunduğunu gösterir.

### *İkinci Dârülfünûn'un açılışı*

Nisan 1869 (Muharrem 1286) ayında yürürlüğe girmiş olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle, aynı tarihlerde İnşaatı tamamlanan Dârülfünûn binasının açılması da düşünülmüştür. Maarif Nazırı Safvet Paşa tarafından verilen bir tezkerede, Dârülfünûn'un Mayıs 1869'da (1285) açılması, müdürlüğüne idarî ve tedris işlerinden sorumlu olmak üzere Tahsin Efendi'nin tayin olunması teklif edilmiştir. 8 Nisan 1869 (25 Zilhicce 1285) tarihli İrade-i seniyye ile bu tayin padişah tarafından tasdik edilmiştir <sup>48</sup>.

Dârülfünûn'un açılışı ancak bir yıl sonra Şubat 1870'de (Zilkade 1286) gerçekleşebilmiştir <sup>49</sup>. Bu süre içerisinde, Dârülfünûn binasının ek-sikleri tamamlanırken, teşkil edilmiş olan kütüphanesine Paris'ten muhtelif kitaplar getirilmiştir. Dârülfünûn kütüphanesine konulmak için 3500 frank ödenerek Paris'ten satın alınan kitapların listesi incelenecek olursa, Avrupa'da yaygın bir felsefi anlayış olan *hümanizm* ve *pozitivizmin* bütün belli başlı eserlerinin bu listeye dahil edildiği görülmektedir. Mekteb-i Sultanî müdürü Mösyö Sava tarafından hazırlanmış olan bu listede bilim, tarih, coğrafya, tıp, edebiyat, felsefe ve sair konularda eserler bulunmaktadır. Ayrıca bu listede Avrupa'da neşredilen bir çok ilmî periyodik bulunmaktadır. Ancak bu periyodikler daha sonra üstü çizilerek iptal edilmiş ve listeden çıkarılmıştır <sup>50</sup>. Avrupa'daki en son araştırmaların yer aldığı bu periyodiklerin satın alınmasından vazgeçilmesi, Osmanlı idaresinde "araştırma" kavramının yer almadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, Batı'dan alınması gereken kitapların sadece kültür ve ders kitapları olarak görülmesi, o dönemde Osmanlı'nın Batı bilimine bakış açısını ortaya koymak bakımından önemli bir örnektir.

<sup>48</sup> Safvet Paşa'nın 17 Zilhicce 1285 (31 Mart 1869) tarihli tezkeresi ve 24 Zilhicce 1285 tarihli sadaret arz tezkeresi ve 25 Zilhicce 1285 (8 Nisan 1869) tarihli irade-i seniyye; İrade Dahiliye, nr. 41014.

<sup>49</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 1492, 20 Zilkade 1286, s. 1-3, st. 9.

<sup>50</sup> Bu periyodikler arasında: *Annales Scientifiques de l'Ecole Normale*, *Annales Mathématiques*, *Annales de Chemie et de Physique*, *Annales de Mines*, *Annuaire de la Société Météorologique de France 1849-1852* bulunmaktadır. (25 Rebiülahir 1286) tarihli liste, İrade Hariciye, nr. 14123.

Birinci teşebbüste Encümen-i Daniş vasıtasıyla yapılması düşünülen, Dârulfünûn'da okutulacak kitapların tercümesi işi için, bu defa bir tercüme cemiyeti teşkil edilmiş ve tercüme faaliyetlerine başlanmıştır <sup>51</sup>.

Ekim 1869'da (Receb 1286) Dârulfünûn'a alınacak talebelerden daha önce Maarif Dairesinde isimlerini deftere kayıt ettirenlerin, 9 Ekim 1869 (3 Receb 1286) gününden itibaren hergün saat 5 ile 10 arasında Dârulfünûn'a gelerek imtihana girmeleri ilan edilmiştir. Binden fazla talebe imtihan için müracaat edip imtihana girmiş ve içlerinden 450'den fazlası Dârulfünûn'a kabul edilerek kayıtları yapılmıştır. Kabul edilen talebelerin çoğu medrese talebesidir <sup>52</sup>. Nitekim, medrese talebeleri şuhur-ı selase'de (Receb, Şaban, Ramazan aylarında) taşraya *cerre* <sup>53</sup> çıktıklarından Dârulfünûn'un açılışı onların dönüşüne kadar ertelenmiştir. Aynı zamanda Ramazan ayını (Aralık 1869) boş geçirmemek için Tahsin Efendi'nin idaresi altında, geceleri teravihten sonra halka açık umumî konferanslar verilmesi kararlaştırılmıştır. Ramazanın ikinci gecesinden başlamak üzere onbeş günlük bir program yapılmıştır. Bu programa göre konuşmaların zamanı ve kimler tarafından verileceği aşağıdaki tabloda belirtilmiştir <sup>54</sup>.

Konu	Konuşmacı	Günü	(Ramazan)
Su <sup>55</sup>	Tahsin Efendi	2	
Yer yüzünde meydana gelen büyük değişiklikler	Aziz Efendi	3	
Hıfz-ı sıhhat	Emin Efendi	4	
Sindirim	Vahid Efendi	5	
Sinir sistemi	Hüseyin Efendi	6	

<sup>51</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 1144, 21 Cemaziyelahir 1286, s. 1, st. 1-3. Bu cemiyet 1282 senesinde Maarif-i Umumiye Nezaretine bağlı olarak Münif Paşa'nın başkanlığında kurulan Tercüme Cemiyetinden ayrı olarak kurulmuş olup, bu cemiyetle bir ilgisi yoktur. Mahmud Cevat, *a.g.e.*, s. 91; Bu cemiyetin de Encümen-i Daniş gibi kendisinden beklenen vazifeyi yerine getiremediği anlaşılmaktadır. Zira bir yıl sonra, Maarif Nezareti'nin kimya fizik ve tabii bilimlere ait kitap tercüme ettireceğine dair bir ilanının çıktığını görmekteyiz, *Basiret*, nr. 130, 29 Rebiülahir 1287, s. 4, st. 2.

<sup>52</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 1149, 3 Receb 1286, s. 2, st. 2-3.

<sup>53</sup> Cerre çıkmak: Talebe-i ulûmun, halkın bu üç aylarda daha çok ibadet etmeleri münasebeti ile, onları dinî konularda bilgilendirmek ve bu hizmetler karşılığında verilen zekât, sadaka ve ücret ile gelir sağlamasıdır.

<sup>54</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 1167, 27 Şaban (2 Aralık 1869).

<sup>55</sup> Tahsin Efendi "suya dair" yapmış olduğu konuşmada, suyun katı, sıvı ve gaz halinde basit bir usupla ve elementer seviyede izah etmektedir; M.A. Aynî, *a.g.e.*, s. 26.

Tarih-i Tabii-i insan	Rıfat Bey	8
Vezaif-i insaniye	Selim Efendi	9
Kan dolaşımı	Vahid Efendi	10
Isı ve hareketin kimyevî deği- şimi	Tahsin Efendi	11
Isı kaynakları	Aziz Efendi	12
Hayvanlar	Rıfat Bey	13
Astronomi	Tahsin Efendi	15

Ramazan ayının onbeşinden sonra ise şu konuşmalar yapılmıştır:

Mıknatısiyet-i arz-ı hayvanî	Cevat Efendi
Silsile-i hayvanat	Rıfat Bey
Makine	Tevfik Efendi
Mekabirin sıhhatçe tesiri	Vahid Efendi
Sanayinin gelişmesi ve servet kaynakları	Münif Efendi
Oksijen	Emin Efendi
İttihad-ı kuvâ-ı tabiiye	Aziz Efendi
Gezenler	Selim Efendi
Mizac ve iklimler	Aziz Efendi

Ramazan ayı boyunca devam eden bu konferanslar hakkında, Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi, “bu listede yüksek mekteplerin temel derslerini oluşturan fenlerin hepsinin bu kadar kısa bir zamanda okutulmasının anlamsız ve garip olduğu” şeklindeki kanaatini belirtir. Bu konferansların tertiplenmesini farklı bir şekilde ele alan Lütfi Efendi, “bu çeşit hikem-i tabiiye derslerini ancak havasın (elit) anlayabileceğini ileri süren ve kendilerini *erbab-i hikmetten* addedenler, bu dersleri umuma hem de Ramazan ayında göstermekle, kendi kendileriyle tenakuza düşüp, hikmete karşı geldiler” ifadesiyle hayretini belirtir<sup>56</sup>.

#### *Dârülfünûn'da Öğretimin Başlaması*

Dârülfünûn nihayet 20 Şubat 1870'de (19 Zilkade 1286) Sadrazam Ali Paşa'nın da hazır bulunduğu bir törenle öğretime açılmıştır. Bu törende

<sup>56</sup> Ahmed Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, c. 12. Haz. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1988, s. 82.



ilk nutuklar Maarif Nazırı Safvet Paşa ve Meclis-i Kebir-i Maarif Reisi Münif Paşa tarafından verilmiş, bunları Dârulfünün Müdürü Tahsin Efendi'nin Türkçe, Maarif Meclisi azası Aristoklis Efendi'nin Fransızca ve o sırada İstanbul'a gelmiş olan Cemaleddin Afganî'nin Arapça nutukları takib etmiştir. Duaların okunmasından sonra Darülfünün açılmıştır. *Takvim-i Vekayi*'nin, açılışın ertesi günü çıkan sayısında, törende yapılan konuşmalardan Safvet Paşa ve Münif Paşa'nın, bir sonraki sayısında ise Tahsin Efendi ve Arapça olarak Cemaleddin Afganî'nin nutuklarına yer verilmiştir <sup>57</sup>.

Safvet Paşa'nın açış nutkunda yer alan "bulduğumuz asırda akıllara durgunluk veren yeni icadlar, fiziğin (hikmet-i tabiiyye) ilerlemesiyle vücuda gelmiş büyük eserlerdir. Orta seviyedeki mekteplerden mezun olup, ilim ve bilgilerini bir kat daha arttırmak isteyenler için Dârulfünün adıyla kurulan bu "medrese-i ilmiye" nin tesisiyle gerçek medeniyetin esası tahkim edilmiştir. Memleketin her sınıf ahalisi, asrın icabına uygun hareketle, ilim ve fenlerde ve sanayide her bakımdan terakki yolunu seçmelidir" şeklindeki ifadesinde esas fikir, Avrupa'nın ilim ve sanayide ilerleme sebebinin ilim ve fen olduğu, Devletin terakkisi için Batı'daki bu ilim ve fennin alınması gerektiğidir.

Münif Paşa ise nutkunda, ilmin fetihlerle, zaferlerle elde edilen geçici üstünlüklerle kıyas edilemeyecek derecede, devletin ve milletin refahını sağlayan bir amil olduğunu belirtir. "Asrımızın mizaç ve ihtiyacını bilenlerin, bayındırlık ve iktidarın ilim ve marifet ile meydana geldiğini kabul ettikleri bir gerçektir. Bu olmaksızın memleketin ıslahı hakkında alınan tedbirlerin hiç birinde arzu edilen hedefe ulaşılamaz. Ulaşılsa bile, bu devamlı olmaz".

Devletin eğitim için yeni okullar tesisi yanında ferdi teşebbüslere de önem vermesi gerektiğini vurgulayan Münif Paşa, "yakın komşumuz olan Avrupalılar uzun yıllar çalışarak, ilim ve fende ilerlemeleri sayesinde medeniyetin en yüksek derecesine ulaşmışlardır. Bizim onlardan geri kalmamız ne memleketin faydasınadır, ne de saltanatımızın şanına yakışır" diyerek halkı teşvik edici usluptaki konuşmasını, Dârulfünün'un memleketin her tarafında "ulûm ve maarifin" yayılması ve sanayinin gelişmesine son

<sup>57</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 1192, 20 Zilkade 1286, s. 1-2, st. 1-3-4; nr. 1193, 22 Zilkade 1286, s. 2 st. 1-3, s. 3, st. 1-3. Cemaleddin Afganî'nin nutkunun Türkçesi için bkz. Osman Keskiöglü, "Cemaleddin Afganî" *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, 1962, s. 91-102.

derece faydalı olacağını belirterek ve bu eserinden dolayı padişaha tazimlerini sunarak bitirir.

Dârulfünûn müdürü Tahsin Efendi ise, konuşmasında eğitimin ve eğitim kurumlarının devlet, toplum ve fertlerin hayatındaki önemini, medeniyet ve refahın vazgeçilmez sembolü olduğunu belirterek “elhasıl ilim ve terbiye, ruh-ı medeniyet ve mütekeffil-i terakki-i saadet ve cilâ-bahş-ı ahlak-ı ümmet ve hafız-ı kavanin-i mülk ve devlettir” demektedir. İlim ve eğitimin önemini vurgulayan örneklerle devam eden Tahsin Efendi, konuşmasını asrın terakkiyatını yakalamak için gençlerin Dârulfünûn’a girmelerini teşvik edici sözlerle ve heyecanlı bir uslûpla bitirir.

Daha sonra söz alan ve konuşmasını Arapça olarak yapan Cemaledin Afganî ise, daha çok İslâm birliğinin teşkilinde eğitimin ve ilmin öneme dair ifadeler kullanırken, Avrupanın bu sayede ilerlediğini, İslâm ülkelerinin Avrupa emperyalizminin etkisinde kalmasından bahsederek, buna karşı İslâm ülkelerinin birlik halinde hareket etmesinin, ilimde ve eğitimde ilerlemesine bağlı olduğunu vurgular. Afganî, Hilafet merkezi olan İstanbul’da böyle bir Darulfünûn açılmasının bu hedefe ulaşılmasında önemli rol oynayacağını ifade ederek konuşmasını bitirir.

#### *Dârulfünûn Ders Programları*

Dârulfünûn’da okutulacak dersler Maarif nizamnamesinde belirtilmiş olmakla beraber, gerek hoca, gerekse kitap bulma güçlüğü yüzünden bu programda değişiklik yapılması zarurî görülmüştür. Darulfünûn ders programı bir kaç safhada hazırlanmıştır <sup>58</sup>. Maarif Nazırı Safvet Paşa 26 Ağustos 1869 tarihinde Dârulfünûn’da okutulacak derslerin hocalarının seçilmesi hakkında bir rapor hazırlamıştır. Safvet Paşa bu raporunda, şubeleri (fakülteleri) göz önünde bulundurmadan, bir ders programı hazırlamış ve sadece o dersleri verecek olan hocaların tespiti ve tayini yoluna gitmiştir.

Safvet Paşa’nın bu raporunda, birinci derece sayılan dersler, matematik, fizik, astronomi, botanik-zooloji-jeoloji ve mineraloji dersleridir. Bu derslerin hocalığına askerî mektep hocalarından seçilecek kimselerin getirilmesine çalışılmıştır. İkinci derece sayılan usul-ı fikh, fikh, felsefe, kelâm, ve edebiyat derslerine ise bu konularda *fazl ve kemâl* sahibi hocaların (ule-

<sup>58</sup> Buradanda anlaşılacağı gibi Nizamnamenin Dârulfünûn’a ait maddelerinde, memleketin o günkü durumu göz önünde bulundurulmadan hazırlanmıştır. Nitekim Nizamnamede belirtilen ders programını uygulamak mümkün olmamıştır.

mâ) seçilmesine itina gösterilmiştir. Seraskerlik makamıyla yapılan görüşmeler sonunda, Safvet Paşa, botanik-zooloji ve jeoloji derslerine Mekteb-i Tıbbiye hocalarında Doktor Miralay Rıfat Bey'in, matematik, fizik ve astronomi derslerine Mekteb-i Harbiye hocalarından ve Erkân-ı Harp Kaymakamı Tevfik Bey'in, tarih derslerine aynı mektebin Fransızca ve tarih hocası Mahmud Efendi'nin, kimya dersine Mekteb-i Tıbbiye hocalarından Aziz efendi'nin, muavinliğine de Bonkowski Efendi'nin tayinini teklif etmiştir. Felsefe ve kelâm dersleri için Meclis-i Maarif azası Abdülkerim Efendi, fıkıh ve usul-ı fıkıh dersleri için Mustafa Vehbi Efendi, Arapça dersi için ise Ahmed Faris Efendi'nin tayini düşünülmüştür.

Dârulfünûna seçilen hocalar başka yerlerde vazifeli olduklarından ayrıca buradan maaş almayacaklar ise de yalnız Rıfat ve Tevfik Beyler ile Aziz, Bonkowski ve Ahmed Faris Efendilerin Dârulfünündeki vazifeleri sebebiyle eski maaşlarına bir miktar zam yapılacaktır. Bu miktar ise aylık toplam 6550 kuruş kadardır. Bu raporun sonunda ilm-i tabakatu'l-arz (jeoloji), usûl-ı kavânin ve muhakemât ve servet-i milel (iktisat) gibi ihtiyaç duyulan diğer derslerin hocaları ileri bir tarihte tespit edildiği zaman bunların, sadarete bildirileceği belirtilmiştir <sup>59</sup>. Nitekim 23 Ocak 1870'te yine Safvet Paşa'nın sadarete sunduğu tezkerede <sup>60</sup>, yeni tespit edilen hocaların listesi ve kuruş olarak maaş miktarları belirtilmektedir. Bu tezkerede daha önce *El-Cevaib* gazetesini çıkaran Ahmed Faris Efendi'nin vereceği Arapça dersi kaldırılmıştır. Safvet Paşa'nın yeni belirlediği hocalar ve verecekleri dersler şunlardır:

Kitabet ve Edebiyat	Haftada 5 saat	Selim Efendi	1500 kuruş
Fransızca	Haftada 3 saat	Pertev Efendi	1000 kuruş
Hukuk	Haftada 2 saat	Ahmed Kamil Efendi	800 kuruş
İktisat	Haftada 1 saat	Sakızlı Ohannes Efendi	500 kuruş
Coğrafya	Haftada 2 saat	Halid Bey	700 kuruş
Usul-i defterî	Haftada 2 saat	Münir Bey	1000 kuruş
Resim	Haftada 1 saat	Mösyö Giz	500 kuruş

<sup>59</sup> Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın 18 Cemaziyevvel 1286/14 Ağustos 1285 tarihli tezkeresi ve 28 Cemaziyevvel 1286 tarihli Sadaret arzı ve 29 Cemaziyevvel 1286 tarihli irade-i seniyye; İrade Dahiliye, nr. 41632; Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 1-2, İstanbul 1977, s. 556-557.

<sup>60</sup> 20 Şevval 1286 (23 Ocak 1870) tarihli Safvet Paşa'nın sadarete arzı ve muallim listesi, İrade Dahiliye, nr. 42253.



O sırada hazırlanmakta olan 1870 (1287) senesi *Devlet Salnamesi*'nde Dârülfünûn ders programı ve hocaları aşağıdaki şekilde verilmiştir <sup>61</sup>:

Botanik-zooloji-jeoloji	Miralay Dr. Rıfat Bey
Felsefe ve Kelâm	Mevaliden Abdulkerim Efendi
Tarih	Mahmud Efendi
Kitabet ve edebiyat	Selim Efendi
Matematik, fizik, astronomi	Tevfik Bey
Fıkıh ve usûl-i fıkıh	Mustafa Vehbi Efendi
Kimya	Aziz Efendi ve Bonkowski Efendi (muavin)
Coğrafya	Halid Bey
Resim	Mösyö Giz
Hukuk	.....
Fransızca	Konstantinidi Efendi
İktisat	Ohannes Efendi
Usûl-i defteri	.....

Yine 1870 (1286) senesi için Dârülfünûn'un son şeklini alan ders programı *Takvim-i Vekayi*'de şu şekilde ilan edilmiştir <sup>62</sup>:

#### Dârülfünûn-ı Osmanî Ders Cetveli

Günler	Ders	Hoca	Saat
Pazartesi	Edebiyat	Selim Efendi	5—6
	Fransızca	Konstantinidi Efen.	7—8
	Tarih	Mahmud Efendi	8 . 15—9 . 15
	Coğrafya	Halid Bey	9 . 30—10 . 30
Salı	Edebiyat	Selim Efendi	5—6
	Fizik	Aziz Efendi	7—8
	Matematik	Tevfik Bey	8 . 15—9 . 15
	Resim	Mösyö Giz	9 . 30—10 . 30
Çarşamba	Fransızca	Konstantinidi Ef.	5—6
	Hukuk	Ahmed Kâmil Ef.	7—8
	Tarih	Mahmud Efendi	8 . 15—9 . 15
	Coğrafya	Halid Bey	9 . 30—10 . 30

<sup>61</sup> *Salmane-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, sene 1287, s. 116.

<sup>62</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 1184, 1 Zilkade 1286 (2 Şubat 1870), s. 1, st. 2-3.

Perşembe	Edebiyat	Selim Efendi	5—6
	Mantık	Kerim Efendi	7—8
	Matematik	Tevfik Bey	8 . 15—9 . 15
	Tarih	Mahmud Efendi	9 . 30—10 . 30
Cumartesi	Hukuk	Ahmed Kâmil Ef.	5—6
	Fransızca	Konstantinidi Efen.	7—8
	Edebiyat	Selim Efendi	8 . 15—9 . 15
	Fizik	Aziz Efendi	9 . 30—10 . 30

Ders programları hazırlanırken nizamnamede ön görülen hususlara tam olarak riayet edilmediği anlaşılmaktadır. Zira üç şube olarak kurulması düşünülen Dârulfünün ders programında şube ayrımı bulunmayıp, bütün talebelerin aynı dersleri görmeleri istikametinde bir program hazırlanmıştır. Ayrıca bir *nazır* tarafından idare edilmesi gerekirken, Dârulfünün başına bir *müdür* tayin edilmesi müessesenin nizamnamesine uyulmadığına diğer bir örnektir. Ancak o günün şartları altında bir çok imkansızlıkların, nizamnamenin tam olarak uygulanmasında bazı aksaklıklara sebebiyet vermesi tabii karşılanmalıdır.

Bu arada Dârulfünün'da kurulmuş olan laboratuvar için Fransa'dan fizik âletlerinin alındığını görmekteyiz. Alınan fizik âletleri listesine bakılacak olursa, temel fizik tecrübeleri için gerekli aletlerin hemen hepsinin listede mevcut olduğu görülür. Bu aletler incelendiğinde eksiksiz bir fizik laboratuvarının kurulmasının istendiği intibai elde edilmektedir. Listede fizik deneylerinin klâsik âletleri (meselâ, düzgün hızlanan hareketi incelemek için kullanılan Atwood aleti) mevcut olduğu gibi, son çıkan yeni modeller de yer almaktadır. Meselâ volta pili, bikromatlı pil gibi pillerin yanında 1867'den sonra çıkan pil modellerinden de 2 tane bulunmaktadır. Liste, 1869 tarihli olduğuna göre, yeni ve geliştirilmiş âletlerin (meselâ Arsted'in piezometresinin Despretz ve Saigey tarafından geliştirilmiş şekli) getirtildiği anlaşılır.

Listede katı, sıvı ve gazların özelliklerini incelemek için gerekli âletlerin yanında optik ve elektrik tecrübeleri için çok sayıda âlet kayıtlıdır. Optikte aynalar, polarizasyon deneyleri için mercekler, spektroskop bulunduğu gibi elektrikle ilgili diğer âletler yanında beş tane Leyd şişesi (kondansatör) göze çarpar. Listenin sonunda, rezonans borularının Ganot'un eserinin 1868'de basılan 13. edisyonunun 178, 180-184 numaralı şekillerindeki gibi olduğu kayıtlıdır <sup>63</sup>.

<sup>63</sup> Tahsin Efendi tarafından, 30 Muharrem 1287 (2 Mayıs 1870) Dârulfünün'da Fizik dersi deneyleri için hazırlanmış liste, İrade Dahiliye 43038.

Dârulfünûn dersleri 1870 (1287) yılında kesintisiz devam etmiştir. Ağustos 1870'de (1287 senesi Cemaziyelevveli), Dârulfünûn derslerine devam eden talebeler mümeyyiz huzurunda imtihan edilerek bir üst sınıfa geçmişlerdir. Talebelerin bu kısa zamanda, tahmin edilenden daha fazla başarılı oldukları görülmüştür <sup>64</sup>.

1870 (1287) senesinde Dârulfünûn'daki bir diğer faaliyet, Ramazan gecelerinde halka açık konferansların tekrar başlamasıdır. Dârulfünûn idaresi, tespit ettiği ders ve konuları iki ay öncesinden ilân ederek, bu konularda konferans verebileceklerin müracaat etmelerini istemiştir. Burada ele alınan konular ise şunlardır <sup>65</sup>:

1. Fizik: ısı, ses, ışık, ateş, yanma, kuvvet, boşluk, telgraf, görme ve emsali.
2. Kimya: yeni madenler, demir, çelik, analiz ve yanma.
3. Meteoroloji: buhar ve hava, fırtınalar, zelzele, gök kuşağı, kar ve yağmur, tulumba.
4. Kozmografya: Güneş ve mahiyeti, ay, yıldızlar ve galaksiler, kuyruklu yıldızlar, seyyare-i arz (yer küre).
5. Psikoloji (ilm-i tabiat-ı insan): asab-ı hassase ve muharrike, kan dolaşımı, teneffüs, kalp ve dımağ, ölüm ve hayat.
6. Tıp: Hıfz-ı sıhha, çevre kirliliği, vücut temizliği ve çevre düzenlemesi, iklimlerin tesiri, ilaçlar.
7. Tabii bilimler: esnaf-ı ben-i adem (ırklar), karınca ve arı, sınıf-ı hayvanat, idrak-ı hayvanat, cins ve nevilerin devamlı veya farklı olması, kıymetli taşlar ve bitki türleri.
8. Jeomorfoloji: İstanbul civarı arazi yapısı, bitki ve hayvan fosilleri.
9. Ziraat: Araziyi ıslah eden maddeler (gübreler), buğday, pamuk, bahçe ziraati, ağaçlar, ziraat âletleri, ziraatte en son gelişmeler.

<sup>64</sup> *Basiret*, nr. 149, 26 Cemaziyelevvel 1287 (25 Ağustos 1870), s. 4, st. 1-2; *Takvim-i Vekayi*, nr. 1267, 7 Cemaziyeleahir 1287 (4 Eylül 1870), s. 2, st. 3; *Basiret*, nr. 157, 7 Cemaziyelevvel 1287, s. 4, st. 2.

<sup>65</sup> "Müsamerât-ı ilmiye ve edebiye", *Takvim-i Vekayi*, nr. 1277, 1 Receb 1287, s. 2, st. 1-2.



10. İlim ve sanai'nin gelişmesi: taksim-i malûmat-ı insaniye, tertib-i fûnûn, son icadlar, matbaacılık, harp teknolojisi, riya ziye, ölçü ve tartılar.
11. İktisat: çalışmak, banka, kağıt para, ticaret, makina ve fabrika, topluluklar ve şirketler.
12. Hukuk: Hukuk-i tabiiye ve mevzua, deniz hukuku, Devletlerarası hukuk, idare hukuku, cinayet, sulh ve muharebe.
13. Ahlak: fazilet ve nakiselerin fayda ve mazarratları.
14. Edebiyat: muhtelif yazışma örnekleri, yazı çeşitleri, nesir ve şiir.

Dârulfünûn idaresi tarafından hazırlanan bu listede görüldüğü gibi Dârulfünûn vasıtasıyla modern bilim ve teknolojinin bir çok konusu halka sunulmak istenmiştir. Bunun yanında, Osmanlı vatandaşına hukuk ve iktisad sahalalarında Batı'daki yeni yaklaşımları tanıtmak hedef alınmamıştır.

#### *Cemaleddin Afganî'nin Dârulfünûn'daki Konferansı*

Dârulfünûn'da açılan bu Ramazan konferanslarında, Maarif Nezareti, o sırada İstanbul'da bulunan ve daha önce de zikrettiğimiz gibi Dârulfünûn'un açılış merasiminde bir konuşma yapan Cemaleddin Afganî'den sanayi üzerine bir konferans vermesini istemiştir.

Ramazan başlarındaki ilk konferanslardan biri muhtemelen Afganî'ninki olmuştur <sup>66</sup>. Bu konuşma daha sonra da izah edeceğimiz gibi, bir takım spekülasyonlara yol açmıştır. Konferans metninin tamamı şimdiye kadar bulunamamış ise de Afganî'nin *El-Redd ala-Dehriyîn* adlı eserini Arapçaya tercüme eden ve girişinde müellifin biyografisine de yer veren M. Abduh, Afganî'nin bu nutuk ile ilgili versiyonunu özet olarak vermektedir. Bir çok Türk ve yabancı araştırmacılar buradan istifade ederek Cemaleddin Afganî'nin konuşmasında dine ve ilme aykırı bir söz söylemediği halde, ulemânın taassubuna kurban olduğu şeklinde hadiseyi izaha çalışmışlardır <sup>67</sup>. Afganî'nin talebesi olan Abduh ise, onun konferansta "san'atı" tarif ve kısımlarını sayarken Peygamberliği de bu meyanda

<sup>66</sup> Nikki R. Keddie, *Sayyid Jamal ad Din "al-Afgani" A Political Biography*, University of California Press, Los Angeles 1972, p. 58-80.

<sup>67</sup> Mehmed Akif, Cemaleddin Afganî, *Sırat-ı Müstakim*, s. 90, s. 207-208; Ali Canib, "Cemaleddin Afganî", *Hayat*, s. 77, 17 Mayıs 1928, c. 3, s. 3-6.

zikretmesi üzerine, Afganî'nin, zaten kendisini çekemeyen ulemânın ve şeyhülislâmlık makamının şiddetli tepkisine maruz kaldığını söyleyerek <sup>68</sup> hadiseyi tamamen Afganî'in etrafında kopmuş bir fırtına şeklinde göstermiştir.

Devrin Osmanlı gazetelerinde bu hususa yer verilmemesi de Afganî'nin biyografisini yazanların mübalağalı bir izah tarzı getirmelerine sebep olmuş ve Dârülfünûnun bu hadise sonunda kapatıldığı şeklinde kanaatlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu meseleyi daha açık ve objektif olarak izaha yardımcı olacağını ümit ettiğimiz ve Başbakanlık Arşivi Yıldız Esas evrakı arasında yeni bulduğumuz bir belge, Şeyhülislâmlık makamının tepkisinin Afganî'nin şahsına değil, konuşmasında kullandığı ifadelerle karşı olduğunu göstermektedir.

Sultan İkinci Abdülhamid, muhtemelen 1301 (1884-85) yılında, zamanın Dahiliye Nazırı Edhem Paşa'dan <sup>69</sup>, intihâb-ı memurîn (memur seçme) komisyonu azası Emin Mehmed Bey vasıtasıyla "Afgan ulemâsından Şeyh Cemaleddin Efendi'nin 1287 (1870) senesinde Dersaadet'ten uzaklaştırılmasının sebebini sormuş ve bir gün içinde tercüme-i hâline dair duyduklarını ve bildiklerini kendisine arz etmesini" istemiştir.

Müsvedde halinde olan bu belgede, Edhem Paşa "aradan çok zaman geçmiş olduğu cihetle" şeklinde söze başlamakta ve Cemaleddin Efendi ile o zamanlar görüşmüş olduğunu ve Arapça-Farsça bilen kabiliyetli bu gencin kendisinde iyi bir tesir bıraktığını ifade etmektedir.

Edhem Paşa hadiseyi Padişaha şu şekilde arz etmektedir: "O zaman ben adliye nâzırı idim, Sultan Mahmud türbesi civarında Valide Mektebinde umûm dersler açılıp hergün ashâb-ı ilim ve maariften <sup>70</sup> biri bir

<sup>68</sup> Cemaleddin Afganî, *Risâlet fi İbtâl Mezheb al-Dehrîyîn*, Farsçadan Arapçaya tercüme eden Muhammed Abduh, Kahire 1312, s. 8-9.

<sup>69</sup> Belgede geçen ifadelerden, bu arizayı Dârülfünûn'un açılışı esnasında Meclis-i Ahkam-ı Adliye Nazırı olan Edhem Paşa'nın yazmış olduğunu, araştırmalarımız neticesinde öğrenmiş bulunmaktayız. İbnül Emin Mahmud Kemal ise bu arızın Ahmed Cevdet Paşa tarafından verildiğini söylemektedir (*Son Asır Türk Şairleri*, c. 3, s. 1874.) Ancak Cevdet Paşa Nisan 1870 tarihinde Adliye Nezaretinden azledilerek Bursa'ya Vali olarak gönderildiğinden Ağustos 1870'de Dârülfünûn'daki bu hadiseler esnasında Nazır bulunmamaktadır. Sultan İkinci Abdulhamid'in Cevdet Paşa'dan ayrıca bir arıza istemiş olması da muhtemeldir.

<sup>70</sup> Buraya önce "ulemâdan" yazılmış iken bu 'ashâb-ı ilm ve maarif" şeklinde düzeltilmiştir.

fende orada umûma ders takrîr eylerdi. Cemaleddin Efendi'ye edebiyattan bir ders okutturulmak lâzım gelip nezâretin tensibi ile Cemaleddin Efendi dahi orada sanayiden bahsederek derse başlayıp sanaatı genel olarak *şugl* (iş veya meşguliyet) ve *'amel* (çalışma) diye tarif ettikten sonra kısımlarını saydığı sırada *Nübüvveti* (Peygamberlik) dahi bir tür sanat olarak söylemiş olduğundan keyfiyet Bâb-ı fetvaya aksedince Şeyhülislâmlık makamından Maarif Nezâret'ine itiraz olunmakla o gün akşamdan sonra saat bir rad-delerinde Safvet Paşa tarafından bir adam gelip -Nâzır Paşa şimdi sizi istiyor- diye haber getirdi. Derhal kalkıp Safvet Paşa'nın konağına gittim. Cemaleddin Efendi yanında idi. Ol günkü takrîri bir varak üzerine yazılmış olmakla Safvet Paşa [bana] verdi okudum, Cemaleddin Efendi'ye sordum, *sanaat* lafzını genel olarak *şugl* ve *'amel* mânâsında kullanarak *Nübüvveti* dahi o sırada zikrettiğini ifade eyledikte *sanaat* *tekrâr-ı 'amâl* (çalışmaların tekrarı ile) ile hâsıl olan meleke manasında örf ve ıstılâh olmuştur. Ancak Arapça'da genelde *'amel* mânâsında kullanıla gelirse de *hırfet* (zanaat, meslek) ve *tekrâr-ı 'amâl* ile hasıl olan meleke manasında örf olmuştur. Örf ve ıstılâh-ı memlekete muhalif olarak ale'l-umûm *şugl* ve *'amel* mânâsında kullanılmada açık olmayan ve şüpheye sebebiyet verecek yakışsız sözler vardı. Bari *sunu* (yapma, iş) lafzını kullansa idiniz beis gözükmezdi diye kendisine, derse gidip izah ile merâmının nübüvveti sanayi-i marûfeden saymak olmayıp mücerred o da bir nev'i *'ameldir* gibi sözler ile itizar eylemesi lâzım geleceğini Safvet Paşa'ya söyledim. Lâkin oralara vakit kalmayıp Seyhülislâmlık tarafından vâki olan şiddetli itirazlara Bâb-ı âli dayanamayıp ferdası Cemaleddin Efendi nefy ve zikrolunan dersler de tatil olundu."

Hadisenin cereyanını bu şekilde arz ettikten sonra "el-hasıl Cemaleddin Efendi'nin nefyine sebep ancak *sunu*' ve *şugl* ve *'amel* gibi bir lafz yerinde örf ve ıstılâh-ı memlekete münâfi olarak *san'at* lafzını istimâl eylemiş olup başka bir sebep yoktur" diyerek şahsi kanaati de ilave etmiştir <sup>71</sup>.

Bu belgenin ışığında hadisenin cereyan şekli ve Afganî'nin İstanbul'dan uzaklaştırılmasının sebebinin de Peygamberlik makamına uygun düşmeyen bir sıfatı (belki de bilmeyerek) kullanması olduğu büyük ölçüde açıklığa kavuşmuş bulunmaktadır. Hadisenin vuku bulunduğu dönemin "kamuooyu" nun yapısı ve niteliği göz önünde bulundurulduğu takdirde Meşi-

<sup>71</sup> Yıldız Esas Evrakı, Kısım 38, Evrak 553/586, Zarf 93, Kutu 10.



hat'in aldığı kararın haklı olduğunu söylemek mümkündür <sup>72</sup>. Bu hadise hakkında Cemaleddin Afganî taraftarları veya muhalifleri arasındaki tartışmalar <sup>73</sup> konusunda kat'i bir kanaat oluşabilmesinin, bir ölçüde yeni belgelerin bulunmasına bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

Bu arada, Dârülfünûn Müdürü Tahsin Efendi, "bazı sebepler"den dolayı görevinden alınarak yerine Maarif Nezareti muavinlerinden Kâzım Efendi muvakkaten tayin olunmuştur <sup>74</sup>.

1287 senesi Ramazan ayındaki Dârülfünûn konferanslarının bu şekilde büyük bir hadiseye sebebiyet vermesi üzerine, Dârülfünûn'un ilga olunacağı hakkında bir takım şayiaların çıktığı görülmektedir. Her ne kadar bu şayialar Maarif Nezareti tarafından tektip edilmiş ise de <sup>75</sup>, ilk açılışında gösterilen rağbetin azalmasına da sebep olmuştur.

Türk maarif tarihi ile ilgili yazılarda, umûmiyetle bu hadiseden sonra Dârülfünûn'un kapatıldığı fikri hakimdir. Bunun başlıca sebebi ise, Safvet Paşa'nın 17 Mart 1879 tarihinde Sadullah Paşa'ya yazdığı bir mektuptur. <sup>76</sup> Paris sefiri Safvet Paşa'nın aynı tarihlerde Berlin sefiri olan Sadullah Paşa'ya Dârülfünûn'un açılış merasiminde meydana gelen hadiseler hakkında gönderdiği mektupdaki açıklamalarda bazı karışıklıklar bulunmaktadır. Dârülfünûn'un açılış merasiminde bulunan Safvet Paşa mektubunda, "Benim, Münif Efendi ve Cemaleddin Afganî tarafından okunan nutuklar

<sup>72</sup> Keddî'nin ifadesine göre tek sebebin nübüvveti de sanattan sayması olmadığını belirterek, bunun sebebini kendince bazı başka ihtimallere bağlamaktadır. Bu ihtimaller arasında Cemaleddin Efendi'nin başına Osmanlı ulemâ sarığı giymesinin onların itirazına sebep olması ve Osmanlı ulemasının tarih boyunca Doğu, İran ve Hind müslüman bilim ve fikir adamlarına karşı duydukları husumeti saymaktadır. Keddî, *a.g.e.* s. 79-80; Niyazi Berkes'e göre Şeyhülislâmın savaşının asıl hedefi Afganlı değil, Üniversitenin kendisi ve arkasındaki Safvet, Münif Paşalar ve Tahsin Efendi ile Fransız eğitim Projesidir. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, [İstanbul tarisiz], s. 238.

<sup>73</sup> Cemaleddin Afganî konuşmasının ağır bir tenkidini ihtiva eden ve ders vekili Filibeli Halil Efendi tarafından *Al-Suyûf al-Kavâti*, adlı arapça eseri ve oğlu Hayreddin Feyzi Efendi tarafından yapılan Türkçe tercümesi 1290(1872) yılında İstanbul'da basılmıştır.

<sup>74</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 1302, 17 Ramazan 1287 (10 Aralık 1870).

<sup>75</sup> *Hakayikül-Vekayi*, nr. 146, 5 Zilkade 1287, s. 1, st. 1.

<sup>76</sup> Bu mektup ilk olarak M. Ali Aynî Efendi tarafından yayınlanmıştır. Aynî Efendi, bu mektubu esbak sadaret müsteşarı Fuad Bey'den bulunduğunu söylemektedir. Eserinde bu mektubun bir kısmını yayınlamıştır, M. Ali Aynî, *a.g.e.* s. 26-28; Mektubun tamamı için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sadullah Paşa'nın Safvet, Cevdet Paşalar ve Safvet Paşazâde Refet Beyle Mektuplaşması" *Belleten*, c. 15/57, Ocak 1951, s. 283-87. Uzunçarşılı Hoca bu Mektupların nerede olduğunu belirtmemektedir.

Türkçe yazılı olduğu halde bunları Kur'an Ayeti ve Hadis-i Şerif zanneden Murad Molla Tekkesi şeyhinin ellerini kaldırıp duaya başlaması" <sup>77</sup> ibaresinden Safvet Paşa'nın zaman içerisinde hadiseleri unuttuğunu göstermektedir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz ve *Takvim-i Vekayi*'de de görüldüğü gibi Dârulfünûn'un açılışında son konuşmayı Afgani Arapça olarak yapmıştır. Özetini daha önce verdiğimiz bu konuşmanın dinî motiflerle süslü ve heyecanlı bir şekilde okunmasının arkasından, merasimin sonunda dua etmekle görevlendirilen şeyhin duaya başlamasında şaşılacak bir şey yoktur. Böyle olduğu halde Saffet Paşa, bunu "mechulu'l-efkâr ve'l-ahvâl bir Afganlının sun'-ı Huda olduğunu murad ederek Nübüvvet bir sanattır demesi binbir güçlkle vücuda getirilen *bir medrese-i cedide-i ilmiye*'nin ilgasına mucib oldu" şeklinde ifade ettiği, Afgani'nin 1870 Ramazan'ında Dârulfünûn'da yapmış olduğu diğer konuşmasıyla karıştırarak, ikinci Dârulfünûn teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanmasını böyle basit şekilde izah etmeyi ve klâsik bir suçlama tarzı olarak, meseleyi ulemânın cehalet ve taassubuna bağlamayı tercih etmiştir.

#### *Dârulfünûn'da İkinci Ders Yılı*

İkinci sene derslerine 22 Ocak 1871 (19 Şevval 1287 Pazartesi) günü başlanmıştır <sup>78</sup>. Kâzım Efendi'nin müdürlüğünde başlayan ikinci senenin ders programı şöyledir <sup>79</sup>:

1 Kitabet ve edebiyat	Selim Efendi
2 Matematik, fizik ve astronomi	Tevfik Bey
3 Kimya	Aziz Efendi ve muavini Bonkowski Efendi
4 Coğrafya	Halid Bey
5 Resim	Mösyö Giz
6 Fransızca	Konstantinidi Efendi
7 Rika	Muhtar Bey

Görüldüğü gibi bir önceki yıl ders programından bir çok dersler çıkarılırken, sadece Dârulfünûn eski müdürü Tahsin Efendi tarafından konulan rik'a dersi ilâve edilmiştir.

<sup>77</sup> İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g. makale, s. 284.

<sup>78</sup> *Takvim-i Vekâyi*, nr. 1307, 15 Şevval 1287, s. 1, st. 3.

<sup>79</sup> *Salmane-i Devlet-i Aliyye-i Osmanîye*, sene 1288, s. 132.

Maarif Nezareti, Dârülfünûn'a rağbeti arttırmak için nizamname şartlarını hafifletip, Dârülfünûn'a girişi kolaylaştırmaya çalışmıştır. Maarif Nezareti'nin bu hususta yayınladığı yazıda, "Dârülfünûn'un her ne kadar istenilen seviyeye ulaşamamış ise de, açılışından bu yana ilmin yayılmasında önemli bir rol oynadığı" belirtilmiştir. O güne kadar elde edilen tecrübelerle dayanılarak derslerin yeniden düzenlenmesi lâzım gelmiş ve duruma göre talebinin ihtiyacına daha uygun şekilde yeniden tertip edilmiştir. Ders günleri ve saatleri ayarlanmış ve ilm-i mevalid ve astronomi dersleri ilâve edilmiştir. Ayrıca derslerin herkesin anlayacağı ölçüde daha basit işlenmesi düşünülmüştür <sup>80</sup>.

Bu ayarlamalardan sonra Dârülfünûn ders programı, halkın ve özellikle memur kesiminin dersleri takip edebilmesi de göz önünde bulundularak *Takvim-i Vekâyi*'de neşredilmiştir. Bu ders cetveli 16 Ocak 1871 (1 Şaban 1288) tarihine kadar bir kaç defa ilân edilmiştir <sup>81</sup>:

Günler	Dersler	Saat	Hocalar
Cumartesi	Astronomi	4—5	Tevfik Bey
	Türk Edebiyatı	5—6	Selim Efendi
Pazar	İlm-i Mevalid	4—5	Rıfat Bey
	Fizik	5—6	Aziz Efendi
Salı	Türk Edebiyatı	5—6	Selim Efendi
Çarşamba	Türk Edebiyatı	4—5	Selim Efendi
	İlm-i Mevalid	5—6	Rıfat Bey
Perşembe	Fizik	4—5	Aziz Efendi
	Astronomi	5—6	Tevfik Bey

Derslere devam edenlerin, burada okutulan dersleri rahatça anlayacak seviyede olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, Dârülfünûn'a devam etmek isteyenlerin, artık aranılan şartlara uyması mecburiyeti kaldırılmış ve hiç bir muamele yaptırmaksızın derslere girmesi kolaylaştırılmıştır. Bu durum Dârülfünûn'un ne seviyede olduğunu bize açıkça göstermektedir. Dönemin levanten gazetelerinde ise Dârülfünûn'un eğitim derecesinin çok düşük olduğu belirtilmekte hatta, *The Levant Herald* gazetesi,

<sup>80</sup> *Hakayik-ül-Vekayi*, nr. 224, 1 Safer 1288 (21 Nisan 1872).

<sup>81</sup> *Takvim-i Vekayi*, nr. 1347, 30 Muharrem 1288 (21 Nisan 1871) tarihli nüshasından, *Takvim-i Vekâyi*, nr. 1419, 1 Şaban 1288 tarihli nüshasına kadar bir kaç defa neşredilmiştir.



Dârulfünûn'da okutulan matematik dersinin normal ilkokul matematiğinden biraz daha gelişmiş olduğunu söylemektedir <sup>82</sup>.

Elimizde yeterli miktarda kaynak olmadığından bu yıl (1871) sonunda kaç talebenin yeniden kayıt yaptırmış olduğunu bilememekteyiz. Ancak Nisan 1871'de, Dârulfünûn'da yeniden halka açık konferansların verilmeye başlanması ve yeni dönemde ders saatlerinin erkene alınması Dârulfünûnunun programlarında bazı değişikliklerin olduğunu ve daha az rağbet gördüğünü düşündürmektedir.

10 Şubat 1872 (1 Zilhicce 1288) tarihli *Hakayıku'l-Vekayi* gazetesindeki "Dârulfünûn'da ne hakkıyla tedrise ne de layıkıyla tahsile muktedir muallim ve talebe bulunamayıp akibet tatil edildi"<sup>83</sup> ibaresi Dârulfünûn'un kapatıldığını açıkça ifade etmekte ise de, derslerin bir yıl daha devam ettiğini *Devlet Salnamesi*'ndeki ders programından anlamaktayız.

1289 (1872) *Senesi Devlet Salnamesi*'nde yer alan bilgilerden Dârulfünûn müdürlüğüne, Kazım Efendi'nin yerine, yine müderrisinden Hilmi Efendi'nin getirildiği ve o yalın ders programının da önceki programlara göre çok değişmiş ve ders sayısının azalmış olduğu anlaşılmaktadır. Talebe mevcudu ise yüz kişiden ibarettir. Ders programında, matematik hocası Miralay Hafız Bey, coğrafya hocası Kolağası Arif Efendi, tarih hocası Ahmet Hilmi Efendi, Farsça hocası Abdurrahman Efendi, Arapça hocası Hamid Efendi, kompozisyon (inşa) hocası Sadık Bey, rık'a hocaları Naşid Bey ve Tayyar Efendi bulunmaktadır <sup>84</sup>.

Bilinen son Dârulfünûn ders programı 1290(1873) *Senesi Devlet Salnamesi*'nde görülmektedir. Bu programda, matematik dersi hocası Hafız Paşa, inşa hocası Sadık Bey, coğrafya hocası Arif Efendi, Arapça hocası Hamid Efendi, tarih hocası Ahmed Hilmi Efendi ve rık'a hocası Tayyar Efendi'dir <sup>85</sup>. Bu salnamede Dârulfünûn müdürü yine Hilmi Efendi olup talebe sayısı ise yetmişüç kişiye inmiştir. Bu tarihten sonra Devlet salnamelerinde Dârulfünûn ders programları yer almamaktadır.

1870-73 yılları arasında, kesintisiz eğitim verdiği anlaşılan bu ikinci Dârulfünûn'dan veya şubelerinden talebe mezun olup olmadığı bilinmemektedir. Ayrıca bu müessesenin faaliyetlerinin ne şekilde bittiği henüz

<sup>82</sup> "Education in Turkey", *The Levant Herald*, 16 Decembre 1871, cilt 2, s. 866, st. 3-4.

<sup>83</sup> *Hakayıku'l-Vekayi*, nr. 484, 1 Zilhicce 1288 (10 Şubat 1872). s. 2, st. 1-2.

<sup>84</sup> *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, sene 1289, s. 220.

<sup>85</sup> *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, sene 1290, s. 197.

tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. 1293 (1876) senesinden sonra salnamelerde, Galatasaray Mekteb-i Sultani'nin ders programı arasında Dârulfünûn ders programına da yer verildiği görülmektedir. Halen üzerinde çalıştığımız ve üçüncü teşebbüs olarak telakki edebileceğimiz, Galatasaray Sultani'sinde teşkil edilen bu Dârulfünûn'dan, kısaca bahsetmek istiyoruz.

1872 tarihinde Galatasaray Sultani'si Gülhane'de bir binaya taşınınca, Ahmed Cevdet Paşa bu okulda okutulan hukuk dersine *Mecelle*'nin de ilâve edilmesini istemiştir. Akabinde Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın destek ve himayesinde bu mektepte üç şube halinde Hukuk, Edebiyat ve Turuk ve Meabir Yüksek mekteplerinin açılması kararlaştırılmıştır<sup>86</sup>. 1874-75 ders yılında ilk olarak Hukuk mektebinde öğretime başlanmış diğer bölümler ise daha sonra açılmıştır. Ocak 1876'da bu Hukuk ve Turuk ve Meabir "yüksek mekteplerine" dair bir nizamname ve ders programı hazırlanmış ve *Düstür*'de yayınlanmıştır<sup>87</sup>. Nizamnamede bu bölümlere "yüksek mektepler" deniliyor ise de 1293 (1876)'dan sonraki *Devlet Salmamelerinde* bu mektepler dârulfünûn olarak zikredilmektedir. Maalesef bu teşebbüs de uzun ömürlü olmamış ve birkaç yıl sonra kapanmıştır.

Bir sonraki Dârulfünûn kurma teşebbüsü, Sultan ikinci Abdulhamid'in yirmibeşinci cülus yıldönümü vesilesiyle 1900 yılında yine İstanbul'da gerçekleşmiştir.

\*\*\*

Tanzimat döneminde medreseden farklı yeni bir ilim müessesesi olarak halk eğitimi planlaması dahilinde ele alınan İstanbul'da Dârulfünûn kurulmasının safhalarını özetleyecek olursak, Dârulfünûn'un ilk kurulma teşebbüsünde hedefinin ne olduğunun tam olarak anlaşılmadığını görüyoruz. Burada, Tanzimat öncesi dönemde, meslekî yüksek eğitim veren müesseselerden "mütefennin zabıt" yetiştirme hedefinden farklı olarak, daha çok yeni tip bürokrat "münevver memur" yetiştirme gayesinin ön planda tutulmuş olduğu görülmektedir. Daha sonra ise Dârulfünûn, her türlü bilimin okutulabileceği bir yer olarak görülmüştür. Bu ilk teşebbüste, kuruluş ve işleyişine dair bir nizamnamesi bulunmayan Dârulfünûn, halka açık konferanslar vermek suretiyle faaliyette bulunmuştur.

<sup>86</sup> M. Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 29-31; O. Nuri Ergin, *a.g.e.*, c. 4, s. 563, 697; Faik Reşit Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 110; Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal 1964, p. 182.

<sup>87</sup> 25 Ocak 1876 tarihli nizamname, *Düstür*, Birinci tertip, c. 3, Dersaadet 1293, s. 438-448.

Alt yapısı olamayan ve ülkede ilk defa kurulması düşünülen bu eğitim ve bilim müessesesi için gerekli hazırlıklar planlı ve sistemli bir şekilde yürütülemediği. Kurulmasının ilk düşünüldüğü günlerde (1846) Dârulfünûn'un Bâb-i âli ketebesinden bir grupla vakit geçirmeden mevcut binalarda işe başlanması istenmiştir. Daha sonra inşaatı ondokuz yıl süren (1846-1865) üç katlı 125 odalı, kütüphanesi, müze ve laboratuvarı olan büyük bir binada kurulması yoluna gidilmiştir. Külliyyetli miktarda paralar harcanarak yapılan ve Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi'nin "cesim bina" olarak vasıflandırdığı binanın, ancak bir köşesinde halka açık dersler (1863) verilebilmiştir. Osmanlı bürokrasisi kurduğu bu büyük binaya daha inşaatı tamamlanmadan el koymuş ve bina tamamlandığında, Dârulfünûn tek faaliyeti olan halka açık konferanslarına, başka yerlerde devam etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Yirmidört yıla yakın bir zaman devam eden bu birinci teşebbüste, yüksek eğitim için gerekli hazırlıkların tamamlanması hususunda yapılan çalışmaların gereği gibi yürütülmediği anlaşılmaktadır. Bunun en bariz örneği, Dârulfünûn'a gerekli ders kitaplarını, telif veya tercüme yolu ile hazırlamakla görevlendirilen Encümen-i Daniş'in (1851'de kuruluşundan 1860'a kadar) kendisinden bekleneni başaramaması olmuştur. Dârulfünûn'un ihtiyacı olan ders kitaplarının tercümesi işiyle, birinci teşebbüste kurulan Encümen-i Daniş örneğinde olduğu gibi, ikinci teşebbüste Tercüme Cemiyeti görevlendirilmiştir.

Dârulfünûn için yapılan ilk "büyük" bina tamamlandığında bu bina başka nezaretlere tahsis olunduğundan, daha "küçük" ikinci binanın inşaatına başlanmıştır. Yeni bina eskisine nazaran daha hızlı bir şekilde bitirilmiştir (1865—1869). İnşaat müddetince halka açık derslerin başka yerlerde sürdürülmesi, Osmanlı Devleti'nin Dârulfünûn kurma hususundaki azmininin ve kararlılığının devam ettiğini göstermektedir. Fakat, bu yeni müessesenin tam bir tarife ve net bir tavsifi yapılmadan, devletin büyük binalar inşa etmeye ve bu iş için külliyyetli miktarda para harcamaya yönelmiş olduğu da görülmektedir.

1870'deki ikinci Dârulfünûn kurma teşebbüsünde, her ne kadar Fransa'dan bir nizamname aktarma yoluna gidilmiş ise de, bu nizamnamenin esasları tam olarak uygulanamamıştır. Öncelikle Devlet bu yeni müesseseyi sağlam malî kaynaklara kavuşturamamıştır.

Nizamname esaslarından farklı olarak, eldeki imkânlar nispetinde yeni ders programları hazırlama yoluna giden Dârulfünûn idaresi, kayıtlı tale-



beleri ve derse dinleyici olarak katılanlarla yürüttüğü dersler ve Ramazan aylarında halka açık verilen konferanslar şeklinde eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür.

Yeterli orta öğretim görmüş talebenin bulunmamasından başka, kâfi derecede eğitim kadrosuna da sahip olmayan devlet, bu eksikliğini diğer değişik eğitim müesseselerinde bulunan yerli müslüman ve gayri müslüm hocalarla karşılamaya çalışmıştır. Sultan İkinci Mahmud zamanında Mekteb-i Tıbbiye açılırken bu müessesenin başına Avrupa'dan bir uzman hoca getirilmiş olmasına rağmen, daha sonra kurulmuş olan bu yeni müesseseye Avrupa'dan her hangi bir yabancı hoca getirilmesinin düşünülmeyeceği görülmektedir. Nitekim Dârülfünûn'a fizik deneyleri için Avrupa'dan laboratuvar malzemeleri alınırken bu malzemeleri kullanacak bir uzman getirilmediği görülür.

Bu ikinci teşebbüse, Dârülfünûn'da bir laboratuvar ve bir kütüphane kurulması da planlanmıştır. Kurulacak olan laboratuvar için Avrupa'dan fizik ve kimya deney âlet ve edevatının satın alınması, teşebbüsün hakikaten ilmî bir yaklaşımla ele alındığının delilidir. Modern bilimin deneye dayalı olduğunun farkına varılmış olmasına rağmen, Kütüphane için, araştırma neticelerinin bulunduğu periyodiklerin satın alınmasından vazgeçilmesi, ders kitaplarıyla yetinilmesi ve ayrıca Batı'nın temel bilim kaynaklarının değil, daha ziyade satın alınan ders kitaplarının tercüme edilmesi, Dârülfünûn'un ilmî hüviyetini ortaya koymaktadır.

Dârülfünûn'un dört yıllık bir eğitim faaliyetinin olduğunu tespit etmize rağmen bu süre içerisinde bu müessesenin mezun verip vermediğini henüz bilmiyoruz.

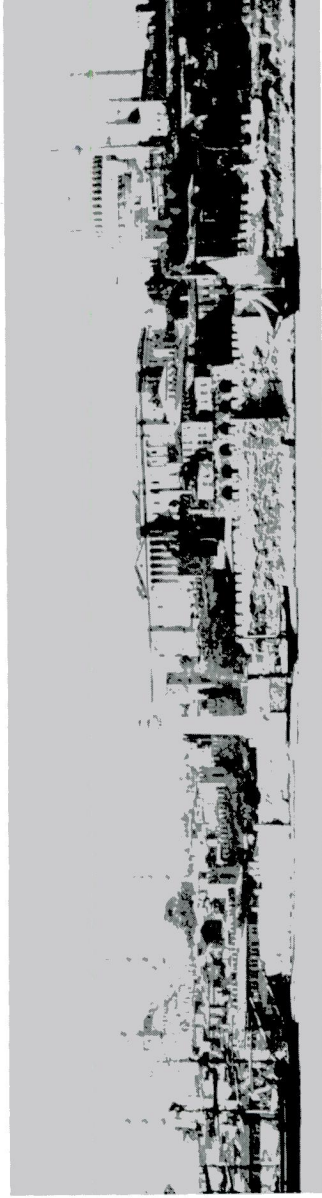
Genellikle, 1870'te Ramazan konferanslarında Cemaleddin Afganî'nin sanat üzerine yapmış olduğu konuşmanın sebebiyet verdiği hadiselerden, sonra Dârülfünûn'un kapatıldığı yolundaki görüşlerin aksine, biz bu müessesenin 1870-1873 yılları arasında eğitim faaliyetlerini sürdürdüğünü tespit etmiş bulunmaktayız. Ancak yine de 1873 yılından sonra niçin ve ne şekilde kapandığı net ve açık olarak bilinmemektedir. Kapanmasındaki amillerin başında, malî imkânsızlıklar ve yeterli talebe ve hocanın bulunmaması gibi meseleler olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Dârülfünûn'da okutulmakta olan derslerin aynı şekilde meslek adamı yetiştiren Darulmuallimîn, Darulmuallimat, Mektebi Mülkiye ve İdadiler gibi orta dereceli mekteplerde de okutulmasının ve bu mekteplerin, talebeler ve ebeveyn tarafından daha fazla tercih edilmesinin bunda etkili olduğu söylenebilir.

## DÂRULFÜNÛN KRONOLOJİSİ

- Ocak 1845 Sultan Abdülmecid'in Meclis-i Vâlâ'yı ziyareti  
13 Mart 1845 Meclis-i Muvakkat'ın kurulması  
19 Şubat 1846 Geçici Meclis'in layihalarına dayanarak Meclis-i Vala'nın, ilk defa Dârulfünûn'un kurulmasından bahseden mazbatası  
Nisan 1846 Sultan Abdülmecid'in Rumeli seyahatine çıktığı sırada Dârulfünûn'un ve Daimî Maarif Meclisi'nin kurulmasını emretmesi  
21 Temmuz 1846 Daimî Maarif Meclisi'nin kurulması  
Eylül 1846 Daimî Meclis'in biraz daha tekâmül etmiş bir Dârulfünûn kurulması fikrinin yer aldığı layihası  
Kasım 1846 Dârulfünûn binasının inşaatı için Mimar Fosatti ile mukavele yapılması ve inşaatın başlaması  
9 Ocak 1847 Mekâtib-i Umumiye Nezareti'nin kurulması  
17 Eylül 1850 Dârulfünûn binası inşaatına Mimar Ahmed Efendi'nin getirilmesi  
15 Temmuz 1851 Encümen-i Dâniş'in Kurulması  
29 Nisan 1857 Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulması  
Nisan 1861 Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurulması  
Ağustos 1861 Binanın 2. ve 3. katlarının tamamlanması  
13 Ocak 1863 Dârulfünûn'da Derviş Paşa'nın dersiyile halka açık konferansların başlaması  
24 Ocak 1863 Sadrazam Fuad Paşa'nın Dârulfünûn'a derse gelmesi ve konuşması  
16 Şubat 1863 Salih Efendi'nin Tabii İlimler Dersinin başlaması  
17 Şubat 1863 Ahmed Vefik Efendi'nin Tarih Dersinin başlaması  
25 Nisan 1864 Sadrazam Kâmil Paşa'nın Salih Efendi'nin Dersini dinlemeye gelmesi  
Mart 1865 Dârulfünûn binasının inşaatının tamamlanması ve Maliye Nezaretine tahsisi  
26 Mart 1865 Dârulfünûn için yeni bir binanın inşasına başlanılması  
19 Nisan 1865 Dârulfünûn derslerine Çemberlitaş'taki Nuri Paşa konağında yeniden başlanması  
8 Eylül 1865 Hoca Paşa yangını ve bu yangında Dârulfünûn'un yanması  
Mart 1869 İkinci Dârulfünûn binasının inşaatının tamamlanması  
Nisan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yürürlüğe girmesi

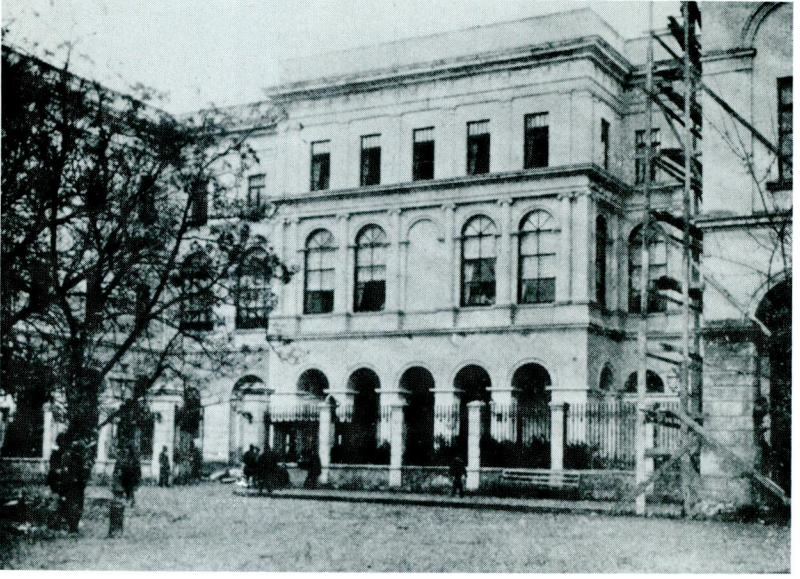
- 8 Nisan 1869 Tahsin Efendi'nin Dârulfünûn müdürlüğüne tayini  
30 Ağustos 1869 Safvet tarafından hazırlanan ilk Dârulfünûn ders programı  
9 Ekim 1869 Dârulfünûn'a giriş imtihanının açılması  
2 Aralık 1869 Dârulfünûn'da Ramazan ayında Tahsin Efendi tarafından tertip edilen halka açık konferansların yapılması  
2 Şubat 1870 Dârulfünûn hocalarının tayini  
20 Şubat 1870 Dârulfünûn derslerinin başlaması  
5 Ağustos 1870 Birinci sene sonu imtihanlarının yapılması  
Aralık 1870 Dârulfünûn'da Ramazan ayı konferanslarının açılması ve Afganî'nin konuşması  
10 Aralık 1870 Tahsin Efendi'nin Müdüriyetten azli ve yerine Kâzım Efendi'nin tayini  
22 Ocak 1871 İkinci ders yılının başlaması  
21 Nisan 1871 Dârulfünûn'da halka açık konferansların başlaması  
1872 Bilinen en son Dârulfünûn ders programı





Res. 1 – Birinci Darulfünûn Binasının Denizden Umumi Görünüđu

*Ekmeleddin İhsanoğlu*



Res. 2 – Birinci Darülfünûn Binasının Diğer Cephesi



Res. 3 – Birinci Darülfünûn Binasının Denize Bakan Cephesi





Res 4 – İkinci Darülfünûn Binasının Umumi Görünüşü



مجلسه هیكله یوردین اوردو سایه مکاروانه جناب جلیانیه تیب تم قضه نامرستک استحصلا فخره ترتیب و نظمی تصعد و صدوقه سی بونیه  
شکل ارض اولدو مجلس موقده حصاره ذکر افغانه معاتب لادم تک اجرای ایجابات خلدسی کلید اقریه موقده و مربوط و بوضی اولدات کلید  
استحصلا متوسط اولدیننده بلطف فعالا المردو و ذرزه امکانه ماسعد اولدی اقتضای اجرا ارض اولدو لفظ بومارده نامرگرد قالده و صحنه مشرق  
کوسر تک اولدو مقده مکذنه مبارزه ارضی خصوی مشغله و شرف و صعود و بوردیده امر و زمانه کرات غولای جناب ظل اللهی اقصای نفس ارضیه  
ارطیده اولدو مجلسی و اولدو عومیده و مجلسی خاص و کلدی قماره اولدو مبارکات و صلوات و شریک معاتب عموم مجلسی بیکدیله دسرمانده نظیم  
و تیبی تیب و استحصان قلناه معاتب مصادق بوردیم لادم کلید بیک شیوکه یقاری سالنک بعضی مستنای مصلحه له اویوشولدی تصعدتی فخریم  
و تقسیم لفظ اولدو مطلقا هاجرانه مراد و تیبی کتب مبارک خطی مسالیمای جناب خلد قیاهریه لری اولدینده اکرما شیوکه صافی فخره معاتب  
مصلحه له اقبی تخبصی مراد اولدین حلاله معادی و المیزانک تمید و اعصمه تصعد ایزه جلیک و دکالری بولکه دلری مال ایزه کلای اصل مستلزمه و بولک  
بیمین زبیده و زمانه المرفقاره حصاره جلیک دیوهرتیه ایزه عکات سه و درمت علی جناب ششاهی قالی اولدین حیل مصادف شکوره تک مشغله  
استحصلا حیدری و ششهی خصوصه ادره کراستانه حضرت شه باری ساقی باری صدور اولدی و واقعا بولدی بوشلده تصفیات جدیده بی تمکات اولدی  
و قایه اهلای و تقیای تمیل ایزه جلیک و دکالری اولدی نظما ملاحظه شه عمیه اصابت و کرات و تیب موجوده حضرت معنی لفظ و درمت اولدیندن  
سازم اولدینده های و بوجوب ایزه بام روشک و اجدلک حضرت رفاهت بونوردن قایه تکرا لفظ و بکر صورتله قارشلده استحصلا بمرتبه و  
ناطل و ملاحظه و اشوکلک اولد ایزه بکره نظمات عمودیه بیکدیله اشوکلک ایزه بکلک صوفی اولدینده اهلای مجلسی ذکریک نظمی و نلای  
اصل ملاحظتی خرمات مبر سلطنت سید فولاد محمد اوردو تیب و معلومان بیکله بیکدیله صوفی اولدینده اهلای مجلسی ذکریک نظمی و نلای  
باب هلاک بکنده و سازه و ده مرتبه اولدو دوده باب عالیله و یاخوردن ساز سب کلمه اولدینده وضع و تیبی حیت امکانیه استحصلا انت لفظ  
و ترتیب اولدو مجلسی صرف و نفع و نلک کتاب حیدیه و مکاتب و سبب نفع مانک و فی مکته مرتبه اصلاص و صبه نظمات اقا اولدینده خصوصین خاطر  
کله ارضی عمودیه ایزه بیزه ایزه بیزه موقده اولدینده کیمت سوبسی ترک و صلعه اولدینده معلوم عملیله یوردین ایزه بونوردن و سبب و نلای  
درست اولدو مسالمة تجارتی اقتضای کرک و سوماتنه فضل فخره اولدو خلی سنی حاصل اولدینده و ایزه بیزه بولک صوفی اولدینده  
احارسی تصمیم اولدیندین مصادف مذکوره تک اشو حاصل اولدی و سومات فضل فخره و یاخوردن کرک بزرگه و سبب و نلای  
حاله افرساب اولدینده نفع و استحصلا لادم کلید بیکدیله بیکدیله سوبسی لری المثل بونوردن ایزه بیزه سبب و نلای  
اولدو و سبب و سوماتنه حاصل اولدو ایزه بیزه مبلغ معلوم مکاتب اعماریه مصادفات سوبسی تصدیه فخره ایزه بیزه بولک تصدیه و اولدو  
اشو اولدو و سبب و نلای اعتباری بیکله اولدو زیاد سولنه نظما حاصلیه و اقرسی نامورده فضل فخره ایزه بیزه و بولک تصدیه و اولدو  
حاصلدنک بیکله ایزه بیزه حوزن ماب اولدین ملاحظه کوره حاصلت و اقرسی نامورده فضل فخره ایزه بیزه و بولک تصدیه و اولدو  
بیزه بیزه مقدار مبلغ تصفیه مشفق بده و بیکله قاره توفیقاً مزاکره و سوبسی ناب بکین شادو خاطر اولدو ایزه بیزه بولک تصدیه و اولدو  
افزودن سوبسی خصوی نلای کلدی قماره و فی بالذکره فوجیه تیب اولدو و اولدو بالکل اصلا فخریه و درصه کلید تصدیه  
اکادوره مشرفهات لادمرستک مزاکره سه شروع و مباشرت و مصادف مذکوره ایزه بیزه بولک تصدیه و اولدو بالکل اصلا فخریه و درصه کلید تصدیه  
و مصادفات مزایه ششکده و بیکله قاره توفیقاً مزاکره و سوبسی ناب بکین شادو خاطر اولدو ایزه بیزه بولک تصدیه و اولدو بالکل اصلا فخریه و درصه کلید تصدیه  
اولدو امر و زمانه حضرت سید الاکبره



عظمتونو انظم حوضی  
 شعی ورتقصده چولیده اداه سنه حفته یاردهن نظردیلسیم داندنوزی قییم قنده رکنه در زویسه نانو دربرج بیتمنیزدی قنده علم هفده در ایکی دنه کمنه شیدیز دی  
 ویلک وضوفاها لیدیه دینه زیندر فضو جمع و شیخ ابرکن بوزنه طلبه وهد اشقا ده املکی اولوب بیهد هوضفه بیوند بر شیخ اده نعلی و سنناده ای کسب نیه ایلدی عوییا  
 نکر اولدیجه مودارو بولدیقه بیتم شیخ ش اربان شوبراد قیودو کلنه سه واندای سزانه نقدیه وقیه اولدی شکیو بوزنه کما سن تیشی عظمتونو همگرتیوه اذنی حوضی قنده نایغ  
 ویدونه ضلجه شیخ سالکوسال اذنی حوضی عقیده علم مالدیه نیزی نضضه غینه کورسنگی بولمه اولمله ش اراوانات دهی اولدیجه ندریک بیزینه سعق اولدی کون یاسای  
 ش اربان وکرت افقا ش اربان بولدی و توی کلله غیشوقا دینارک طویشی کلا سا سده ونونب اید قول اولدیجه مودارو ایونک انالک سنناده کویسی والوزن بیلدی  
 شوبراد قنده سال افاغنه حفته یاردهن چولیده بوزنه حصه و تقسیم قنده شیخ اربان هرتیورده اروزانه حفته شیشه ایلیک شیخ وضو بویورده ای کاکو و عرکنا اربانه  
 بیتمنیزدی تاویق قییم انظم ای کلا

بسم الله الرحمن الرحیم  
 الحمد لله رب العالمین  
 والصلوة والسلام علی سیدنا محمد  
 وعلی آله وصحبه وسلم  
 انما ارسلناک  
 رحمة لعلی  
 العالمین

حضور سامی جناب در عاقلیتنا همی

سردرد حاصل کردید در راه  
 معلوم است که آن که بوی جویزین زده - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه  
 تری در آنکه بوی جویزین زده - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه  
 انی از آنکه بوی جویزین زده - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه  
 جویزینی بیاید اول آنکه در راه - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه  
 نوزدی از آنکه در راه - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه  
 هند در آنکه در راه - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه  
 جنبنا بیاید اول آنکه در راه - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه  
 جان در آنکه در راه - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه  
 غده در آنکه در راه - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه  
 مبادی که در آنکه در راه - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه  
 انقضی که در آنکه در راه - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه  
 و در آنکه در راه - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه  
 و با وجود آنکه در آنکه در راه - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه  
 نقیبان همی جویزینی نظیر آنکه در راه - سابقه جویند و نظیر آنکه در راه

الحمد لله





